МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г. КОРОЛЕНКА

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2008

Матеріали регіональної
науково-практичної конференції

8 жовтня 2008 р.

Харків 2008

УДК 027.021 (477)
ББК 78.34 (4Укр)
К 68

Короленківські читання : матеріали регіон. наук.-практ. конф. [Текст] / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. Л. М. Багрянцева]. – Х., 2008. – 67 с.

Збірник містить повідомлення регіональної науково-практичної конференції "Короленківські читання 2008", що висвітлюють питання задоволення інформаційних потреб незахищених верств населення бібліотеками Харкова та інші актуальні питання. Також представлені повідомлення, присвячені 155-річчю від дня народження В.Г. Короленка.

Видання розраховане на бібліотекарів, викладачів, аспірантів і студентів вузів, училищ культури, а також усіх, кого цікавить історія та сучасний стан книгозбірень України.

Укладач Людмила Михайлівна Багрянцева

БІБЛІОТЕКИ ХАРКОВА – НЕЗАХИЩЕНИМ ВЕРСТВАМ НАСЕЛЕННЯ

Л.В. Волошина

БИБЛИОТЕКИ ХАРЬКОВА – НЕЗАЩИЩЕННЫМ СЛОЯМ НАСЕЛЕНИЯ

(По результатам исследования)

В результате развития информационных технологий библиотеки становятся главными центрами информации в своем регионе, а значит они должны обеспечивать равные для всех жителей возможности доступа к своим фондам. Об этом говорится в Манифесте ЮНЕСКО о публичных библиотеках: "Обслуживание в публичной библиотеке предоставляется на основе равного доступа для всех, независимо от возраста, расы, пола, вероисповедания, национальности, языка или общественного положения. Особые виды услуг или материалов должны предоставлять тем потребителям, которые по какой-либо причине не могут пользоваться обычными услугами и материалами, например, представителям языковых меньшинств, инвалидам или лицам, находящимся в больнице или местах заключения".

Руководствуясь принципом общедоступности, публичные библиотеки должны оказывать соответствующие услуги, предоставлять материалы в доступной для всех форме и таким образом вносить свой вклад в социокультурную реабилитацию особых групп населения. К сожалению, большинство библиотек Харькова, как, впрочем, и Украины в целом, не располагает специальными зданиями и тифлотехническими устройствами для обслуживания незрячих пользователей. Их помещения не обустроены для посещения людей с ограниченными возможностями передвижения, не хватает средств на предоставление особых услуг. Сотрудники, как правило, не имеют соответствующих навыков обслуживания читателей-инвалидов различных категорий. Не хватает также теоретической и методической поддержки, четкого понимания своей роли в этой работе, убежденности в ее значимости и социальной необходимости. К таким неутешительным выводам пришли специалисты ХГНБ им. В.Г. Короленко, которые в 2006–2007 годах провели все-украинское исследование "Работа библиотек Украины с незащищенными слоями населения".

Исследование было проведено с целью изучения современного состояния и перспектив информационно-библиотечного обслуживания пользователей, относящихся к незащищенным слоям населения в публичных библиотеках Украины. В его задачи входило выявление характерных особенностей этих читателей, изучение опыта работы областных библиотек Украины с ними, анализ специальных форм обслуживания, необходимых для работы с незащищенными слоями населения, а также определение степени готовности персонала к такой работе.

В соответствии с программой исследования на базе ЦБС № 9 г. Харькова и Харьковской областной научной библиотеки было проведено анкетирование пользователей, которые относятся к незащищенным слоям населения (инвалиды детства, труда, войны, вдовы, матери-одиночки, пенсионеры, опекуны сирот, члены многодетных семей, безработные, военные-афганцы, чернобыльцы, солдаты срочной службы, переселенцы). Поскольку особое внимание в ходе исследования было уделено инвалидам, среди них проведено отдельное анкетирование. Всего было разослано 400 анкет, возвращено 349.

Анализ анкет показал, что респонденты отдали предпочтение библиотекам-филиалам, расположенным по месту их жительства (48,9%). Библиотеку для слепых (филиал Дзержинской ЦБС) посещают 1,9% опрошенных, центральные районные библиотеки – 20,7%. Услугами Харьковской областной научной библиотеки, областной юношеской, вузовскими и др. пользуются 10% респондентов. ХГНБ им. В.Г. Короленко посещают 8,4% респондентов. В изучаемой группе пользователей библиотек большинство (61,4%) составляют люди от 40 лет до 60 и старше, 38,6% – от 18 до 40 лет. Женщины посещают библиотеку чаще (67%), чем мужчины (33%). Читатели с высшим образованием составляют 39,6% опрошенных, со средним – 38,4%, со средним специальным – 18,2%, с незаконченным высшим – 3,8%. Самообразованием занимаются 30,4% респондентов, учебники берут 17,2% опрошенных, научную литературу – 4,4%, производственные вопросы решают – 3,7% .

Анализ тематики запросов данной категории читателей показал, что медицинскими изданиями интересуется большинство опрошенных (20%), вопросами социальной защиты – 16,6%, ведением приусадебного

хозяйства – 15,8%. К юридическим изданиям обращаются 9,5% опрошенных, 92,1% респондентов читают художественную литературу.

Пользователи, которые относятся к незащищенным слоям населения, отдают предпочтение периодическим изданиям (51,6%). Журналы читают 30,5% респондентов, газеты – 21,1% и лишь 6,4% людей из этой категории читателей интересуются информацией на электронных носителях.

Только 26,4% опрошенных имеют компьютеры, 14,6% респондентов посещают Интернет-кафе, пользуются компьютером на работе, у друзей и только 3,4% – в библиотеках. При этом 51,5% читателей хотят иметь возможность работать за компьютерами в библиотеках. Пользоваться ксероксом, видеомагнитофоном хотели бы 7,8% опрошенных.

Среди пользователей библиотек, которые относятся к незащищенным слоям населения, особого внимания требуют читатели-инвалиды. Несмотря на то, что большинство имеют I–II группу инвалидности, 52,8% из них работают, 47,2% – учатся.

Анализ анкет показал, что пользователи-инвалиды чаще обращаются в библиотеки-филиалы (39,1%) и ЦРБ (32,4%). Библиотеками по месту работы или учебы пользуются 3,2% читателей с ограниченными возможностями, школьными библиотеками – 2,3%, ХГНБ им. В.Г. Короленка – 2,3%.

Другими источниками информации являются Интернет и сеть книжной торговли (6,3%), а также средства массовой информации – телевидение и радиовещание (4,3%).

Используя различные виды изданий, 46,8% инвалидов отдают предпочтение книге, 29,8% – журналам, 23,4% – газетам.

Примечательно, что 33,3% опрошенных получают информацию в электронном виде (Интернет и электронные базы данных). В ходе исследования было выявлено, каким видам информации по целевому назначению отдают предпочтение читатели этой категории. Так, 41,5% из них предпочитают информацию развлекательного характера, используют литературу для самообразования 29,4% пользователей, учебными материалами интересуются 18,1% читателей, научными – 4,9%, производственной литературой – 4,3%, прочей информацией – 1,4%.

Большинство пользователей не могут купить необходимую им справочную, учебную или научную литературу, тем более приобрести

компьютер, поэтому библиотека является для них порой единственным доступным источником информации.

Люди с ограниченными физическими возможностями часто остаются наедине со своими проблемами. Поэтому они рады и благодарны каждому шагу, сделанному им навстречу. Библиотеки организуют работу с этой категорией читателей по мере своих возможностей. В качестве примера рассмотрим опыт такой работы ХГНБ им. В.Г. Короленка. В библиотеке осуществляется бесплатная регистрация участников Великой Отечественной войны, инвалидов I–II группы, ликвидаторов Чернобыльской аварии, а также их внеочередное обслуживание в читальных залах и отделах библиотеки. Сотрудники Регионального информационного центра отдела украиники помогают этой группе читателей осуществлять поиск социально-ориентированной информации в Интернете, в частности, законодательных документов и решений исполнительных органов власти, органов местного самоуправления, производят бесплатное копирование документов из электронных баз данных. Информационно-библиографический отдел ведет бесплатный поиск информации в компьютерно-правовой библиотеке "Закон. Элит." ("Лига"). Отдел технической литературы оформил виртуальную книжную выставку "Здобутки винахідників на допомогу соціально незахищеним верствам населення", предоставляет возможность бесплатного поиска информации в базах данных.

Сотрудники отдела массовой работы провели встречу за "круглым столом" "Інвалід і суспільство: проблеми інтеграції", посвященную Международному дню инвалидов, организовали серию тематических выставок для работников центра реабилитации молодых инвалидов: "Соціальна робота в Україні: витоки і становлення", "Соціальна педагогіка: становлення та розвиток в Україні".

Для пожилых людей и лиц с ограниченными возможностями важно оборудовать удобный вход и обеспечить свободное передвижение по библиотеке. Необходимо установить лифты, расширить коридоры и приспособить их для "колясочников", снабдить помещения специальной мебелью, обеспечить дополнительное освещение, оборудовать специальные туалетные комнаты и многое другое.

Библиотека не располагает средствами для такой перестройки. Однако, согласно капитальному плану реконструкции библиотеки, предполагается построить корпус для новых читальных залов, который можно было бы оборудовать с учетом требований данной группы

пользователей библиотеки. Для решения этого вопроса необходимо заручиться поддержкой городской администрации и общественности.

Результаты исследования позволяют утверждать, что обслуживание в библиотеках пользователей, которые относятся к категории незащищенных слоев населения, пока еще неудовлетворительно.

Необходимо проводить широкую просветительскую работу как среди специалистов библиотек, так и в обществе в целом. Библиотекарям нужно осознать социальную значимость обслуживания незащищенных слоев населения.

Важно организовать систематический обмен опытом. Необходимы публикации о деятельности библиотек, обслуживающих незащищенные слои населения, следует проводить различные мероприятия для ознакомления с соответствующей информацией, систематически повышать квалификацию библиотечных работников. Библиотекари должны приобретать специальные знания по методике обслуживания читателей, которые относятся к незащищенным слоям населения.

Повышению квалификации будет способствовать и проведение научно-практических конференций, семинаров, курсов, экскурсий в специализированные учреждения. В штате публичных библиотек должны состоять сотрудники, ответственные за работу с незащищенными слоями населения. Можно также организовывать кафедры выдачи, создавать отделы или сектора специальных видов изданий. При отсутствии собственного фонда таких изданий стоит активно использовать межбиблиотечный абонемент. В тех районах, где нет специальных библиотек, желательно широко внедрять в практику публичных библиотек формы и методы работы, применяемые в специальных библиотеках для слепых (например, организацию надомного и нестационарного обслуживания). В работе с такими читателями следует использовать новые технологии, обеспечивающие доступность информационных ресурсов всем категориям пользователей с ограниченными возможностями.

Очевидно, такая работа станет эффективной лишь при условии разработки региональных программ и проектов, нацеленных на оказание информационно-библиотечной помощи незащищенным слоям населения. Долгосрочные программы обеспечат переход от одноразовых мероприятий к систематической работе, а также позволят привлечь к социокультурной реабилитации инвалидов и др. людей структуры власти, учреждения культуры и искусства, учебные заведения, общественные и

другие организации, т.е. целенаправленно формировать систему интегрированного библиотечного обслуживания инвалидов и других незащищенных слоев населения в условиях региона.

В.М. Лупіцька
Л.І. Крапівіна

СУЧАСНА ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА ЯК ЦЕНТР ПІДТРИМКИ ЧИТАЧІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Проблема поліпшення становища дітей з особливими потребами завжди перебувала у зоні уваги суспільства. Її вирішення залежить від всього суспільства, в тому числі і від бібліотек. Питання у тому, чи все можливе ми зробили. Бібліотеки спрямовують свою діяльність на виконання соціальної місії. Пріоритетними функціями залишаються благодійні, реабілітаційні, бібліотерапевтичні, за допомогою яких надається підтримка дітям з особливими потребами. Це діти-сироти, діти-інваліди, діти, позбавлені батьківського піклування, діти груп ризику. Сьогодні у дитячих бібліотеках створюються банки даних, що містять відомості про цих дітей та відповідні установи. З цими категоріями дітей ведеться індивідуальна робота, влаштовуються різноманітні за тематикою і виховною спрямованістю масові заходи. Їх основна мета – психологічна реабілітація, сприяння соціалізації та всебічному розвитку особистості. В багатьох бібліотеках успішно реалізуються цільові програми, проекти, ініціюється проведення благодійних акцій. Успіх цієї роботи багато залежить від ступеня розвитку соціального партнерства бібліотек.

Соціальні партнери бібліотек – навчальні, освітні, лікувально-санаторні, соціально-реабілітаційні заклади, громадські фонди, товариства інвалідів, центри соціальних служб, дитячі та молодіжні громадські організації, засоби масової інформації.

Харківська обласна бібліотека для дітей активно використовує можливості соціального партнерства. Бібліотека співпрацює з Харківським міським центром загально-педагогічної та трудової реабілітації дітей-інвалідів та інвалідів дитинства «Промінь» і Харківським міським центром раннього втручання. Таких закладів та установ на сьогоднішній день вже понад 20. Керівники цих закладів і бібліотеки

уклали угоди про співпрацю. Кожна з сторін є рівноправним партнером. У зоні постійної уваги і турботи знаходяться вихованці шкіл-інтернатів, санаторіїв, діти, що перебувають у притулках, приймальнику-розподільнику для неповнолітніх дітей, пацієнти дитячих лікарень.

Робота з позастаціонарного обслуговування дітей проводилася з часів заснування бібліотеки. Проте останні десять років бібліотека приділяє значно більше уваги дітям з особливими потребами, розширилася і партнерська діяльність. Виникла необхідність створення сектору позастаціонарного обслуговування дітей. Головна мета цього підрозділу – надання бібліотечних, інформаційних та культурно-просвітницьких послуг дітям. які не мають можливості відвідувати бібліотеку, з різних обставин не можуть реалізувати себе в різноманітних заходах, пов'язаних з книгою, читанням та дозвіллям. Працівники сектору також надають консультації організаторам дитячого читання, залучають представників громадських організацій (юристів, психологів) для надання консультаційних послуг батькам дітей з особливими потребами, обслуговують бібліотечні пункти.

Бібліотека співпрацює з дитячим відділенням інституту патології хребта та суглобів ім. М.І. Ситенка, у якому діти зазначеної категорії перебувають на довготривалому лікуванні. Бібліотекарі-книгоноші двічі на тиждень відвідують маленьких пацієнтів лікарні, приносять цікаві книги та журнали, спілкуються з ними та їх батьками.

Без уваги бібліотекарів не залишаються діти, які за станом здоров'я не мають можливості навчатися в школі разом зі своїми однолітками. Під час відвідування таких дітей враховується їх вік та соціальний статус. Важливою формою роботи з цією категорією читачів є індивідуальна робота з використанням активної діалогової культури і відкритого спілкування. Добираючи літературу для таких читачів, бібліотекарі враховують особливості розвитку дитини, стан її здоров'я.

Важливою формою роботи з дітьми-інвалідами є тісна співпраця з їх батьками. Батьків запрошують до бібліотеки, знайомлять з її фондами, надають інформаційні послуги. Значно урізноманітнюється тематика заходів, що проводять клуби.

Разом з Центром соціальних служб Київського району створено клуб «Світанок» для батьків дітей-інвалідів та багатодітних сімей. Для них організовано зустрічі з цікавими людьми, концерти, сімейні свята, презентації.

На жаль, за теперішнього часу багато дітей з різних причин позбавлені батьківського тепла і піклування. Їм потрібні особливе уважне ставлення, розуміння, чуйність і доброта з боку дорослих. ХОБД співпрацює з двома притулками для неповнолітніх дітей, приймальником-розподільником та ЗОШ соціальної реабілітації. В одному з притулків у 2006 році відкрито бібліотечний пункт. Бібліотечне обслуговування дітей цієї категорії має свою специфіку. На їх психіку вже негативно вплинула відсутність сімейного тепла, доброзичливої і турботливої уваги оточуючих людей. Деяки дітям складно спілкуватися з оточуючими людьми. Є і такі, що ніколи не мали власної іграшки, книжки, ніколи не гортали сторінок дитячого журналу.

Для того, щоб діти не відчували себе відірваними від світу і не залишалися сам на сам зі своєю бідою, бібліотекарі систематично зустрічаються з ними, організують різноманітні заходи, завдяки яким вихованці притулків дізнаються багато цікавого, нового, зустрічаються і знайомляться з літературними героями. Особливою популярністю у дітей користуються ігрові програми, театралізовані заходи розважально-пізнавального характеру.

Учні шкіл-інтернатів беруть активну участь у Всеукраїнських конкурсах «Моя мала Батьківщина», «Найкращий читач року», Тижні дитячої книги, «Літніх читаннях» тощо.

У практиці позастаціонарної роботи застосовуються комплексні форми роботи: акції, марафони, презентації. Головна мета цих заходів – привернути увагу громадськості та засобів масової інформації до проблем дітей з особливими потребами.

Яскраві та незабутні зустрічі дітей з харківськими авторами та видавництвами. Дітям з обмеженими можливостями у нашій бібліотеці присвячено Дні видавництв з призами та подарунками. Для цих дітей організовано зустрічі з письменниками Е. Булгаковою, І. Потаніною, Олді. Саме цих читачів запросили на відкриття краєзнавчої вітальні «Харківщина гостинна», де діти змогли здійснити заочну подорож вулицями рідного міста, почути розповіді про старий Харків від Н. Шубенко, журналістки телеканалу «Перша столиця», дізнатися про початок роботи першого в Україні радіомовлення від поетеси і журналістки І. Мироненко. Такі зустрічі завжди особливі, в них є щось заворожуюче, від чого душу переповнюють емоції.

Харківська обласна бібліотека для дітей ініціювала вже декілька благодійних акцій.

2004 рік. Бібліотека за участю Центра соціальних служб Київського району провела марафон «Ми хочемо, щоб сонце ніколи не гасло, щоб діти жили на землі». До участі у марафоні залучено 4 заклади для дітей з особливими потребами, які відвідали працівники бібліотеки. Для кожного закладу була розроблена своя програма з урахуванням психологічних особливостей і можливостей дітей. Бажаними гостями на відкритті марафону були представники Всеукраїнського журналу «Пізнайко». Завершився марафон великим гала-концертом.

2006 рік. Акція добра «Прекрасна країна дитинства». Заходи акції відбулися у стінах бібліотеки, бібліотекарі також відвідали 14 закладів для дітей з обмеженими можливостями. Під час театралізованих вистав діти одержали подарунки від видавництва «Пегас» – чудові видання казок.

2007 рік. Бібліотека стала ініціатором організації благодійної акції «Подаруй дитині книгу», що стартувала у Всеукраїнський день бібліотек і пройшла під гаслом «Даючи дітям книгу – ви даруєте їм крила» (А. Ліндгрен). Запрошення до участі в акції розіслано всім харківським видавництвам, благодійним фондам і організаціям. Відгукнулися 8 видавництв та міський благодійний фонд Ю. Сапронова. Видавництва подарували 2887 примірників книг. Під час проведення акції вся подарована література презентувалася на виставкових стендах. Імена дарувальників розміщувалися на сайті бібліотеки. Акція мала великий суспільний резонанс, широко висвітлювалася у засобах масової інформації.

Подаровану літературу (пригодницькі книжки для дітей середнього та старшого шкільного віку, буклети, видання про Харківщину, довідкова та енциклопедична література) розподілено і передано вихованцям шкіл-інтернатів, закладів реабілітаційного та притулкового типу, дитячих будинків.

Усі дитячі бібліотеки Харківської області та міста Харкова у своїй роботі приділяють увагу дітям з особливими потребами. Традиційно організовуються різноманітні заходи до Міжнародного дня захисту дітей, Міжнародного дня інвалідів, Дня Святого Миколая.

Бібліотеки творчо та ініціативно працюють з цією категорією дітей: в Чугуївській РДБ створено дитячий клуб «Сонечко»; у Красноградській РДБ організовано показ лялькових вистав для пацієнтів міської дитячої лікарні; у Шевченківській, Комінтернівській та Київській ЦДБ м. Харкова, розгорнуто постійно діючі виставки робіт вихованців інтернату для дітей з розумовими вадами.

Література:

Каністратенко, Н.О. Бібліотека поза бібліотекою [Текст] / Н.О. Каністратенко // Світ дитячих бібліотек. – 2007. – № 5. – С. 27–28.

Оазис добра [Текст] : Бюлетень. Вип. 1 / Харківська обласна бібліотека для дітей. – Х., 2005. – 17 с. – (Творимо. Шукаємо. Публікуємо).

Про проведення Четвертого Всеукраїнського конкурсу "Найкращий читач України – 2008" у Харківській області : Інформаційний лист [Текст] / Харківська обласна бібліотека для дітей. – Х., 2008. – 6 с.

Штонда, Г. Спешите делать добро [Текст] / Г. Штонда // Харьковские Известия. – 2008. – 9 февраля (№ 17).

Л.М. Федотова

БІБЛІОТЕЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

"Громадяни України незалежно від статі, віку, національності, освіти, соціального походження, політичних та релігійних переконань, місця проживання мають право на бібліотечне обслуговування".

Закон України Про бібліотеки та бібліотечну справу. Ст. 21.

Завдання гуманізації бібліотечного обслуговування стає надзвичайно важливим, особливо коли мова йде про читачів особливої категорії – людей з обмеженими можливостями.

Книга має унікальну здібність – вона лікує людські душі та тіла. В усі часи люди помічали позитивний вплив книги на здоров'я та настрій людини. В нашій свідомості книги – це перш за все накопичувачі та зберігачі знань, що передають духовні традиції, культуру, мистецтво від покоління до покоління, об'єднуючи людей різних часів та народів за допомогою слова.

Перед людьми з особливими потребами досить гостро стоїть проблема соціальної самотності, котра ще більше посилює почуття соціальної незахищеності та знедоленості. Специфіка бібліотечного обслуговування цієї категорії читачів полягає в тому, що вони потребують більше людського спілкування. Деякі з них обслуговуються стаціонарно, але є і ті, які за своїм фізичним станом не можуть відвідувати бібліотеку, вони обслуговуються за місцем проживання.

Під час обслуговування осіб з обмеженими можливостями виникають проблеми. Основна з них – недостатнє фінансування, відсутність комплектування спеціальною літературою, недостатнє оснащення технічними засобами. Проте, незважаючи на проблеми, бібліотека веде цю ланку роботи, допомагаючи людям з особливими потребами перебороти почуття самотності, невпевненості в собі та своїх силах, повертаючи їм віру в себе.

Для налагодження роботи по обслуговуванню соціально незахищених верств населення бібліотеки

– вивчають інформаційні потреби зазначеної категорії читачів;
– формують фонд, що відповідає особливим потребам читачів;
– доукомплектовують фонди (обмінні фонди, книжкові магазини, акції «Подаруй бібліотеці книгу», спонсорська допомога);
– укладають договори з соціальними службами, радами ветеранів, громадськими організаціями, освітніми закладами;
– співпрацюють зі службою соціального забезпечення населення, органами місцевого самоврядування, медичними установами, школою, церквою.

у бібліотеках постійно ведеться робота за такими напрямками:

– бібліотерапія як засіб психологічної адаптації;
– клуби спілкування;
– нестаціонарне обслуговування людей з обмеженими можливостями.

Проводячі опитування читачів, бібліотекарі виявляють і беруть на облік жителів села, які самостійно не можуть відвідувати бібліотеку, з метою налагодження обслуговування їх вдома. В кожній бібліотеці є картотека соціально незахищених верств населення, що містить дані про інвалідів, дітей-сиріт, багатодітні сім'ї, самотніх людей похилого віку, які потребують особливої уваги, піклування.

У багатьох бібліотеках області в куточках читача можна знайти звернення до населення, де вказано, що бібліотекарі можуть принести книги додому тим, хто неспроможний відвідувати бібліотеку.

В обслуговуванні людей похилого віку перевага віддається індивідуальному підходу. Деякі читачі цієї вікової групи вільний час присвячують виготовленню виробів своїми руками і надають кращі зразки до бібліотеки, де їх можуть побачити всі бажаючі мешканці села.

Розпорядженням Харківської обласної держадміністрації в 2004 році з метою покращання бібліотечного обслуговування на селі було проведено огляд-конкурс "Краща сільська бібліотека». Діяльність бібліотек оцінювалась за різними напрямками роботи. Однією з номінацій у конкурсі була "Краща організація роботи із соціально незахищеними верствами населення", в якій стала переможцем Капітолівська сільська бібліотека Ізюмського району.

Капітолівська сільська бібліотека Ізюмського району обслуговує інвалідів, сиріт, дітей з багатодітних сімей, людей похилого віку, людей з обмеженими можливостями за місцем проживання. У бібліотеці створено групу читачів-волонтерів, які доставляють книги абонентам. Для соціально незахищених верств населення в бібліотеці проводяться години спілкування "Чтоб не пропасть в одиночку", "Уклін тобі, осіннє покоління", інформаційні години "Що день прийдешній нам готує" (по сторінках періодичних видань), "Соціальний захист населення", "Пенсійне законодавство в дії" та ін. Особлива увага приділяється залученню до читання, підвищенню читацької культури учнів шкіл – дітей-сиріт і дітей, що позбавлені батьківського піклування. З ними ведеться кропітка індивідуальна робота: бібліотекар допомагає знаходити в книгах відповіді на різні питання, підібрати вірш на конкурс читців, рекомендує цікаві книги. Для дітей з багатодітних і неблагополучних родин, для неорганізованих підлітків у Капітолівській бібліотеці працює літня ігротека, де проводяться голосні читання популярних дитячих книг, діє "бібліотечна фонотека" і "бібліотечна фільмотека" (прослуховування платівок із казками та перегляд діафільмів), літературні конкурси, вікторини, ігри.

Бібліотечне обслуговування соціально незахищених верств населення полягає не тільки в наданні допомоги під час пошуку інформації, але і у наданні порад за допомогою інформаційних засобів у життєвих ситуаціях та життєвих проблемах.

Робота з соціально незахищеними верствами населення ведеться в бібліотеках Харківської області постійно, вона потребує особливої уваги, такту і терпіння від бібліотекаря.

Граківська сільська бібліотека Чугуївського району організовує зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни "Спасибі за життя, солдати Перемоги". Почесними гостями є учасники бойових дій – мешканці села. Практика роботи бібліотеки з людьми з обмеженими можливостями показала: від бібліотекаря потрібна не тільки внутрішня готовність до співчуття, але й спеціальні знання (співпраця з соціальними службами). Залежно від категорії користувачів застосовуються такі форми роботи: бесіди, перекази журнальних та газетних статей. Часто бібліотекар на дому у літньої людини за її проханням читає останні обласні та районні новини.

Не залишається без уваги бібліотеки День літньої людини, День матері, "Свято для бабусі", проводяться уроки доброти.

Аполонівська сільська бібліотека Сахновщинського району обслуговує 9 осіб зазначеної категорії користувачів. До душі читачам-ветеранам відвідування бібліотекаря, бо з ним можна і про життя порозмовляти, і обговорити останні сільські новини. Бібліотека проводить для цих читачів вечір милосердя "В ім'я добра", уроки милосердя "Доброта з роками не старіє – доброта від холоду зігріє", вечір відпочинку "І в старості хоч трішки радості", організовує книжкові виставки "Милосердя не буває надмірним", "Секрет бадьорості". Бібліотекар практикує в своїй роботі виставки декоративно-прикладної творчості людей з обмеженими можливостями.

Огіївська сільська бібліотека Сахновщинського району обслуговує 12 інвалідів, 3 дітей-сиріт, 404 чоловіка похилого віку, 16 багатодітних сімей. Більшість цих читачів обслуговується на дому через книгоношу. Бібліотекар завжди запрошує їх на масові заходи. Особливою популярністю користуються серед людей з особливими потребами щорічні вечори: "І в старості хоч трошки радості", "Маємо час робити добро", "Душі людської доброти" та ін.

Затишанська сільська бібліотека Харківського району щорічно проводить родинне свято "Якщо шануємо…", що стало своєрідним спілкуванням поколінь, де мудрість старості стає джерелом знань для молоді. Для цього контингенту читачів в бібліотеці організовуються книжкові виставки "Книжкова полиця наших бабусь", виставки-аптеки "Запах зілля з бабусиних долонь". До свята 8 березня в бібліотеці проведено вечір спілкування "Літа на осінь повернули", на який зібралися біля самовару бабусі села, принесли свою випічку, співали пісні.

Багато уваги приділяють у бібліотеці і багатодітним сім'ям. Більшість дітей з цих сімей складає актив бібліотеки, для них завжди є робота: менші діти малюють, ремонтують книги, старші приймають участь в організації та проведенні свят, бібліотечних уроків, читають книжки малятам з дитсадка. Бібліотека бере участь в організації допомоги багатодітним сім'ям, залученню спонсорських коштів для придбання речей дітям.

В Комунарській сільській бібліотеці Харківського району постійно діє виставка декоративно-прикладної творчості "Благословенні ваші руки, які уміють все", матеріал до якої надають літні люди. Це їм, майстрам народних ремесел, присвячена книжкова виставка "В годину дозвілля". Читачі похилого віку більш охоче беруть літературу на теми

моралі, чистоти людських стосунків, взаєморозуміння поколінь. Для них організовано книжкову виставку "Книги нашої молодості", проводяться різноманітні заходи: вечір "В колі друзів", літературно-музична година "Пісні Великої війни". Вечір-відпочинок "Жінка в світ приходить для любові" зібрав літніх читачів-жінок, де за чашкою запашного чаю, ласуючи власними кондитерськими виробами, можна було і заспівати, і послухати вірші, і поділитися спогадами. Такі вечори стали традиційними і проводяться щорічно. Бібліотека проводить роботу щодо відновлення історії свого краю. Бібліотекар по "живому ланцюгу" від людини до людини, ходила по будинкам, де мешкають ветерани, і записувала їх спогади. Зараз цей матеріал безцінний, адже багатьох старожилів вже немає в живих. Ознайомлення з правовою літературою, новими законами та постановами, вкрай необхідне людям похилого віку, які повинні знати всі правові акти держави, спрямовані на покращання становища пенсіонерів. Бібліотека збирає матеріал "Старість під охороною держави", виділила в СКС рубрику "Пільги", "Нове в пенсійному законодавстві".

З березня 2001 року у Смирнівській сільській бібліотеці Лозівського району працює служба "Книга – 03" по обслуговуванню людей з обмеженими можливостями. В бібліотеці проводиться конкурс на право працювати в ній, розроблено умови конкурсу, звернення до читачів бібліотеки.

Переможцями конкурсу і членами служби "Книга – 03" стали 5 чоловік. На першому засіданні затверджено план роботи та положення служби. Щоквартально проводяться підсумкові засідання служби, де кожен член звітує про роботу. В грудні проводиться підсумкове засідання за поточний рік. Поновлюється склад членів служби, уточнюються списки тих, хто потребує допомоги "Книги – 03". Таких зараз 10 чоловік. В травні члени служби виготовляють листівки і поздоровляють ветеранів зі святом Перемоги, у вересні вітають зі святом визволення Лозівщини від німецько-фашистських загарбників. Обмін книг та періодичних видань здійснюється в міру надходження замовлень на літературу. Члени служби відвідують своїх читачів не тільки для того, щоб зробити обмін літератури, але й щоб поспілкуватися, обговорити прочитану книгу, порекомендувати новинки, що надходять до бібліотеки. Читачі з нетерпінням чекають своїх маленьких "бібліотекарів" зі служби "Книга – 03". Таким чином крім своїх основних функцій бібліотека виконує реабілітаційні та благодійні.

Уплатнівська сільська бібліотека Близнюківського району на всі свої заходи запрошує людей зазначеної категорії. Для людей похилого віку постійно організовуються тематичні полиці “Здоров'я людей похилого віку”, “Допоможи собі сам”, “Книги Вашої молодості”, проводяться бесіди-роздуми “Здоров’я у ваших руках”, “Як перемогти старість”.

На території села Петропавлівка Куп’янського району проживає майже 350 ветеранів Великої Вітчизняної війни, 29 інвалідів війни. Щоб ці люди не відчували своєї самотності, бібліотекар Петропавлівської сільської бібліотеки докладає всіх зусиль. Для ветеранів у бібліотеці діє виставка періодичних видань, з яких можна дізнатися про пільги для них тощо. До Дня визволення Куп’янщини від німецько-фашистських загарбників, Дня Перемоги, Дня Скорботи, Дня людей похилого віку в бібліотеці завжди готуються такі заходи: “Наші земляки і слава”, “Йшли з боями солдати, наближаючи мир”, “Душу зцілює добро”, “Щоб ніколи світанки не здригались від слова “війна”. У Петропавлівці стало традицією до Дня Перемоги влаштовувати свято “Польової каші”. На святі бібліотекар разом з учнями декламують вірші відомих поетів, присвячені “Дню Перемоги”, також діти декламують власні вірші і дарують подарунки, виготовлені своїми руками. На цих заходах завжди присутні керівники району, представники місцевої влади, молодь села. Дуже важливо, щоб поруч з нашими ветеранами, пенсіонерами знаходилася молодь. Вона запалює вогонь надії, віри в майбутнє, і, в свою чергу, вчиться терпінню, мудрості у старшого покоління.

У Губарівській сільській бібліотеці Богодухівського району складено графік, згідно з яким обслуговування читачів за місцем проживання здійснюється два рази на місяць. Бібліотекар не тільки веде обмін книг, але й читає вголос цікаві статті з журналів та газет, не забуває проінформувати опікуваних читачів про новинки, що з’явилися у фонді бібліотеки. Для людей похилого віку організовуються книжкові виставки “Люди з планети Зрілість”, “Стежками людяності і добра”. З метою організації культурного дозвілля проводяться масові заходи “Подвиги батьків – синам у спадщину”, “Старість мене вдома не застане”, цикл бесід “Як бути здоровим”.

Милосердя й увага до людей з обмеженими можливостями виявляється не тільки під час проведення заходів у бібліотеці, а й щодня. І хоча діють у нас спеціальні служби й заклади, в обов’язком яких є турбота про літніх людей, тепле слово і піклування оточуючих ніколи не бувають зайві.

ДО 155-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В.Г. КОРОЛЕНКА

І.Я. Лосієвський

В.Г. КОРОЛЕНКО ТА РЕДАКЦІЯ ЧАСОПИСУ "РУССКОЕ БОГАТСТВО" ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНОГО ФОНДУ Г.М. КУТОМАНОВА

Наприкінці 1950-х рр. до ХДНБК надійшли документальні матеріали, пов'язані з В.Г. Короленком і редакцією петербурзького журналу "Русское богатство" за той час, коли письменник був його керівником і видавцем. Документи передав один з авторів цього журналу, Григорій Миколайович Кутоманов, який мешкав у місті Грайворон Білгородської області. У листі до працівників бібліотеки від 7 січня 1958 р. Г.М. Кутоманов писав: "Не знаю, будет ли напечатан прилагаемый очерк «"Восставшая совесть" (Две встречи с Короленко)», во всяком случае разрешите просить Вас о включении его в фонд библиотеки. М.<ожет> б.<ыть>, Ваши научные сотрудники дадут мне свой отзыв об очерке, если это есть в практике библиотеки, или укажут <на> какие-либо неточности" [1].

До цього листа Г.М. Кутоманов додав рукопис своїх спогадів, датований 1957 р. – машинописний текст на 19-ти аркушах з правкою та підписом автора, а незабаром до фондів ХДНБК надійшло і його листування з редакцією короленківського журналу, що вже дало підстави створити особовий фонд Г.М. Кутоманова (ф. 11). Отже серед перших читачів неопублікованих спогадів про Короленка були працівники бібліотеки, що носить його ім'я. Саме тут протягом багатьох років формувалася і розширювалася Короленкіана – колекція прижиттєвих і рідкісних видань творів В.Г. Короленка, архівних документів і видань, пов'язаних з його життям і творчістю.

Із листа Г.М. Кутоманова до ХДНБК відомо, що мемуарист приїжджав до бібліотеки, зустрічався зі завідувачем відділу рідкісних видань і рукописів О.І. Черкашиним. Саме в цьому відділі зосереджено документи Короленкіани і складався (у 1946–1949 рр.) бібліографічний покажчик "В.Г. Короленко. Життя та творчість", який з цензурних

причин залишився неопублікованим. Можна припустити, що працівники бібліотеки виконали прохання мемуариста щодо відгуку на його твір, зробили деякі критичні зауваження, оскільки спогади Г.М. Кутоманова, із суттєвими уточненнями і купюрами, було надруковано під назвою "Две встречи с Короленко" у третьому числі воронезького часопису "Подъем" за 1960 р. [2].

У порівнянні з рукописом надрукований текст літературно відредагований, відсутній розподіл на чотири підрозділи. Мемуарист розпочинає оповідь з середини 1890-х рр., коли він вчився у петербурзькій гімназії і товаришував з однокласником Володею Нікітіним, сином Евеліни Галактіонівни Нікітіної (народженої Короленко), племінником письменника [3].

У спогадах, написаних через шістдесят років, Г.М. Кутоманов помилково називає свого гімназійного товариша *Сашею*; в надрукованому тексті цю неточність усунено. Володя – молодший син у родині Нікітіних – був названий на честь дядька Володимира Галактіоновича. Характерно, що мемуарист, згадуючи Евеліну Галактіонівну, вживає її ім’я у скороченій формі, яка була прийнятою у родині Короленків (*Евва* або *Ева)*, де так само скорочували й повне ім’я матері письменника, Евеліни Йосипівни. У найближчому родинному колі Евеліну Галактіонівну звали Вєлєю [4].

Зі спогадів Г.М. Кутоманова відомо, що він – 1884 року народження – під час першої зустрічі з Короленком був одинадцятилітнім хлопчиком. Це сталося взимку 1895–1896 рр., на квартирі Нікітіних, яка, за ствердженням мемуариста, була десь на Конюшенній вулиці. У довіднику "Весь Петербург на 1896 рік" вказано, що надвірний радник Михайло Юхимович Нікітін мешкає на вулиці Мещанській, 7 [5].

На домашньому літературному вечорі у Нікітіних, що відбувся під час різдвяних канікул, гімназист Григорій Кутоманов виступав з художньою декламацією уривків з пушкінської "Полтави", і саме в момент його виступу до зали ввійшов Короленко, нещодавно приїхавший до Петербурга. Виступ хлопчика йому сподобався. Рядки про реакцію письменника чомусь не ввійшли до публікації, цитуємо їх за рукописом мемуариста: "Сейчас он (В.Г. Короленко. – *І.Л.)* был серьезен, глядел устало из-под век. Таким я и запомнил Владимира Галактионовича. Четким, круглым голосом, в котором проскальзывал акцент украинско-польского говора, Короленко сказал Никитину:

– Устрой, чтоб этот мальчик продекламировал перед художником...

Владимир Галактионович назвал фамилию, которой я не знал, а потом забыл. Декламировать художнику не пришлось" [6].

Хоч і був він тоді зовсім малим, навіть ще не підлітком, проте Кутоманов добре запам'ятав фрагменти розмов у Нікітіних, особливо тих, які велися з приводу так званої "Мултанської справи" – провокаційного кримінального процесу 1894–1896 рр. Дорослі гаряче підтримували сімох "вотяків" – удмуртів з села Старий Мултан, співчували їм, безпідставно звинуваченим у ритуальних людських жертвопринесеннях. У Короленка не було ніяких сумнівів: цю провокацію організували новітні інквізитори-чиновники, як недовірливо і зневажливо ставились до удмуртів, нехтували їх культурою, якої зовсім не знали, намагалися творити суд над цілим народом. За свідченням Г.М. Кутоманова, у розмовах з сестрою та її чоловіком М.Ю. Нікітіним Короленко постійно повертався до цієї "справи". У рукописі спогадів ці діалоги наведено у першій, розширеній редакції:

"Ребят отозвали во внутренние комнаты. Мне не хотелось так скоро уходить от своего писателя, и я задержался у этажерки с книгами.

Эвва Галактионовна села подле брата и, как бы продолжая прежний разговор, спросила:

– Ты все никак не можешь отвлечься от дикого процесса?

– Да, я не в состоянии теперь думать ни о чем другом...

Владимир Галактионович откинул голову на спинку кресла и положил большие ладони на подлокотники. – Меня терзает это изуверское дело! – он пристукнул кистью. – Какое позорище для всей России! – в голосе сдерживаемая ярость.

– Да, да... так... – неопределенно подтверждал Никитин, шагая по диагонали. – Конечно, позор... – И вдруг тоже с негодованием: – Когда же покончим с царизмом?!

– У него бессонница, – взволнованно говорила Евдокия Семеновна, жена Владимира Галактионовича, – а прежде богатырем спал. Материалов уже собрал вот... – она показала рукою на метр от пола.

– Что толку, а людей губят! Невинных... – сердился Короленко. Выпрямился, сжал ручки кресла, точно собирался вскочить: – Совесть восстает... Я обязан вмешаться!.. – В его баритоне – гнев.

Потом, когда я рассказывал об этом эпизоде, мне не верили: – Короленко? такой уравновешенный?.. Но хорошо помню это, как и то,

что Евдокия Семеновна взяла меня под руку и увела к остальной молодежи" [7].

За кілька місяців до цієї бесіди, восени 1895 р. Короленко у якості кореспондента був присутній на повторному розгляді цієї "справи" в Єлабузі, де суд знов-таки виніс мултанцям обвинувальний вирок. Письменницькі нариси з циклу "Мултанское жертвоприношение", в яких Короленко всебічно розкрив фальсифікації слідства, друкувались у жовтні-листопаді на сторінках газети "Русские ведомости", часопису "Русское богатство". У той час, коли відбулася розмова Короленка з Евеліною Галактіонівною та М.Ю. Нікітіним, очікувався новий розгляд "справи", і письменник хотів брати участь у засіданнях суду вже не тільки як кореспондент, але й як громадський захисник, з чим і пов'язана його репліка, яку запам'ятав Г.М. Кутоманов: "Я обязан вмешаться!" Ще у листі від 19 жовтня своєму другу і однодумцю М.Ф. Анненському Короленко писав: "... вероятно, последует и третье осуждение, если не удастся добиться расследования действий полиции и разоблачить подложность следственного материала. Я поклялся на сей счет чем-то вроде аннибаловой клятвы... " [8]. Через кілька днів після розмови, випадковим свідком якої став Григорій Кутоманов, 20 січня 1896 р. Короленко писав у листі до редакції газети "Новое время": "Будем надеяться, что хоть на этот раз дело предстанет на суде в том виде, какой единственно достоин просвещенного суда в конце XIX века" [9].

Під час третього розгляду цієї "справи" у травні 1896 р., який проходив у Мамадиші за участю громадського захисника В.Г. Короленка звинувачених було виправдано.

Перша зустріч з письменником справила на гімназиста Григорія Кутоманова велике враження і настільки врізалась у пам'ять, що навіть через десятиліття він пригадував найдрібніші деталі. З того часу твори Короленка вже сприймались ним невідривно від особистості й зовнішнього вигляду автора: "Я представлял, какой был В.<ладимир> Г.<алактионович>, выступая в мултанском деле, или когда писал «Без языка», «Марусина заимка»" [10].

Гімназію Григорій не закінчив: невдовзі його батька, Миколу Даниловича Кутоманова, члена народницької організації, було заарештовано, а через рік вислано на малу батьківщину, у слободу Ракитіну Грайворонського повіту Курської губернії, під нагляд поліції, і він узяв підлітка з собою, тому що в родині не вистачало грошей на його подальше навчання та життя у Петербурзі.

Двадцятиоднорічний Григорій Кутоманов став активним учасником першої російської революції, був арештований і восени 1906 р. направлений у заслання до Якутії, до Верхоянського краю. З 1910 р. він перебував в Усть-Янську, на правому березі Яни, поблизу від Льодовитого океану.

За роки заслання Кутоманов став справжнім знавцем далекого краю, особливостей життя, психології та побуту місцевих жителів. З його спогадів дізнаємось, що і до Усть-Янська він переїхав з краєзнавчою метою. Власні сибірські враження Кутоманов співставляв з образами художньої літератури, і, насамперед, з творами Короленка, колишнього сибірського засланця, три роки відбувшого у Якутії. "Короленко был первым писателем, познакомившим меня с природой и бытом якутского севера. Его книги сопутствовали мне [11]", – свідчить мемуарист.

Кутоманов навіть цитує у спогадах рядки короленківського твору "Соколинец. Из рассказов о бродягах" (1885), які тоді здавалися молодому чоловікові ніби написаними про цього та його мрії у півтемряві багатомісячної холодної ночі, коли одна тільки радість – яскраво палаючий коминок. Наслідуючи Короленкові, мемуарист також пише про коминок як символ невгасимого і необорного життя, яке "грає", незважаючи на смертельний холод, самотність, злу долю людини.

У засланні Кутоманов почав писати художню прозу (несподівано для себе, як визнав у пізніх спогадах). Його перше оповідання "Ева", насичене реаліями суворого життя якутів і тунгусів, написане під впливом "сибірської" прози Короленка, де співіснують елементи реалістичного і романтичного типів зображення: документально-біографічна оповідь про "особливого" героя переплітається з його переживаннями, мріями, видіннями, і стає прозорою, майже зникає межа, що розділяє об'єктивно існуючий світ і той, який людина створює в собі, свідомо чи уві сні. Дослідники традиційно відносять такі "сибірські" оповідання Короленка як "Убивец", "Соколинец", "Черкес", "Мороз" та деякі інші до творів російського реалізму з досить високим ступенем романтизації [12].

У спогадах Г.М. Кутоманов наводить фабулу свого твору. Засланець Микола, за складом душі – романтик, закохався в молоду тунгуску і мріє про вільне й просте життя з нею у безкраїй тундрі. Товариш головного героя, Григорій (також засланець, але за рисами характеру – повна його протилежність, людина реалістичного складу, прагматик і почасти цинік), висміяв цю "маячню", однак саме в нього

закохалася тунгуска, не прийнявши любові романтика. Григорій зробив крок назустріч, але відхитнувся: від жінки пахло звіром. Розгнівана тунгуска ледве не вбила його. (У надрукованому тексті до Григорія приходять два молодих якута з метою побити кривдника). Останнього разу він бачив її на Лені: човен з норовливою жінкою відчалив від берега, він проводив її поглядом, а тунгуска жодного разу не повернулася, не схотіла дивитись у його бік.

На схилі віку Г.М. Кутоманов критично ставився до своєї першої літературної спроби, вважав, що це оповідання було художньо недосконалим, але пригадував він і свої тодішні авторські почуття, гордівливу впевненість початківця, що головне йому вдалося: оповідь про сибірський трикутник ллється природно, характери живі і своєрідні, що свідчить і про неабиякий життєвий досвід молодого автора, і про його літературні здібності, спроможність і надалі займатись письменницькою справою.

Ця кремезна впевненість визначила його рішення: зі знайомим геологом, який улітку 1910 р. повертався до Петербурга, Кутоманов відправив рукопис оповідання "Ева" до своїх рідних, які тоді жили в столиці [13], з проханням віднести її до редакції короленківського часопису "Русское богатство" – одного з найзначніших літературно-художніх і громадсько-політичних журналів Росії того часу.

Відповідь надійшла до Усть-Янська тільки через півроку. Кутоманову написав провідний працівник редакції Петро Пилипович Якубович, відомий російський поет і прозаїк, народоволець, якому лише у 1903 р., після майже двадцяти років заслання, було дозволено повернутись до Петербурга. Якубович завідував поетичним відділом часопису і був помічником Короленка по відділу белетристики (разом з А.Г. Горнфельдом), читав коректуру всіх творів, що друкувалися у черговому номері [14].

У мемуарах наведено лише кілька слів з листа П.Ф. Якубовича; публікуємо весь текст – за автографом, який зберігається у фонді Г.М. Кутоманова [15]:

«Милостивый государь
Григорий Николаевич,

Рассказ Ваш "Ева" в принципе принят редакцией "Р.<усского> Б-<огатст>ва". Но нам хотелось бы знать:

1) Согласны ли Вы, во-первых, на чисто внешние (формальные) редакционные исправления текста, а местами и выкидки целых фраз.

В одном месте придется выбросить даже целую страницу, на наш взгляд – не подходящую для беллетристич.<еского> произведения (как будто из научного трактата о половом вопросе).

Все это будет, впрочем, сделано бережной рукой.

2) Думается, заглавие "Ева" – не из удачных. В одном месте Вы обронили выражение "фея тундры" [16]: лучше ли было бы его взять? Но это, конечно, не conditio sina qua non. *

3) О времени напечатания ничего определенного сказать, к сожалению, не можем: может быть, очень скоро, а мож.<ет> быть – и несколько месяцев пройдет. Но если Вы нуждаетесь, – гонорар могли бы выслать – в размере одного (підкреслено автором. – *І.Л.*) печ.<атного> листа (т.е. 100 р.<ублей>) немедленно. Доплата (если рассказ займет больше места) выслана будет по напечатании.

Адрес конторы ж.<урнала> "Р.<усское> Б.<огатство>", куда потрудитесь прислать ответ: СПБ., Баскова ул., 9, Петру Филипповичу Якубовичу.

С истинным уважением
П.Якубович.

19 I/25 11».

У спогадах Кутоманов пише, що слова П.Ф. Якубовича про "обережну руку" редактора означали лише одне: редагувати його рукопис буде сам Короленко. Це підтверджують 5-та редакторська книга письменника (за 1910–1912 рр.), матеріали особового архівного фонду В.Г. Короленка (ф. 135 у відділі рукописів Російської державної бібліотеки (Москва) [17] та ще один документ із фонду Г.М. Кутоманова у ХДНБК – лист до нього члена редколегії ("редакційного комітету") журналу "Русское богатство" Венедикта Олександровича Мякотіна, видатного російського історика, публіциста, політичного та громадського діяча. Цей лист також публікується вперше, за автографом [18]:

«5/III <1> 911.

Многоуважаемый
Григорий Николаевич,

простите, что так долго я не отвечал Вам. Долго я не мог узнать о судьбе Вашего рассказа, т.к. он был у Короленка, и, наконец, узнал, что он будет печататься, уже перед самым появлением его в книжке журнала. Теперь

* "умова, без якої немає" (лат.), тобто обов'язкова умова.

Вы его, конечно, будете иметь в печатном виде раньше, чем придет к Вам мое письмо.

В своем письме Вы упоминали, что я могу быть Вам полезен. Скажите, чем именно, а я рад служить Вам, чем могу.

Уважающий Вас

В. Мякотин.».

Між цими двома листами, одержаними Г.М. Кутомановим, минуло менш ніж півтора місяця, але вже у березні 1911 р. обстановка в редакції часопису набула драматичних змін. Найближчих співробітників Короленка – В.О. Мякотіна та його колегу, відомого російського публіциста і громадського діяча А.В. Пешехонова, було засуджено за публікації антиурядової спрямованості, обидва на тривалий час стали в'язнями Двінської фортеці у Вітебській губернії. 17(30) березня помер Петро Пилипович Якубович. Цього дня Короленко написав: "Ужасная потеря и для нас, и для журнала. У него (П.П. Якубовича. – *І.Л.*) было воспаление легких; кризис разрешился, закупорка стала проходить, не выдержало сердце" (з листа дружині Є.С. Короленко) [19].

Є підстави припускати, що П.П. Якубович брав участь не лише у обговоренні, але й у редагуванні кутоманівського твору (в усякому разі, на його першому етапі), як це було з багатьма рукописами белетристичного відділу. Прозаїк Ф.Д. Крюков пригадує: "... по собственным писаниям знаю и свидетельствую, какую массу труда приходилось ему (П.П. Якубовичу. – *І.Л.*) иногда затрачивать над принятыми рукописями, чтобы привести их в возможно безупречный вид или со стороны цензурной или, чаще, со стороны литературной стройности, сжатости и выразительности.

– А я у вас тут, голубчик, двух героинь уничтожил...

– Это много, П.Ф. Вы кровожадны.

– Да вы погодите ругаться, вы посмотрите: без них лучше.

Посмотришь: точно лучше" [20].

У 1911 р. В.Г. Короленко фактично залишився головним виконавцем усіх редакційних робіт по белетристичному відділу. І навіть через рік ситуація не змінилась на краще. Корнєй Чуковський записав у своєму щоденнику 15 травня 1912 р.: "Виделся с Короленко. *Он замучен* (курсив автора. – *І.Л.*): Пешехонов и Мякотин в тюрьме, <Н.Ф.> Анненский за границей – больной, – он (В.Г. Короленко. – *І.Л.*) один читает рукописи, держит корректуры и т.д." [21].

Г.М. Кутоманов погодився з усіма пропозиціями П.П. Якубовича (про це є згадка у мемуарах) і, очевидно, написав йому відповідний лист. Лист до В.О. Мякотіна, на який останній відповів 5 березня 1911 р., Кутоманов, здається, надіслав до одержання ним листа від П.П. Якубовича, під час тривалого чекання відповіді з редакції журналу.

У своїх спогадах Кутоманов – скоріше, з цензурних міркувань – не згадує про контакти з В.О. Мякотіним, одним із засновників партії народних соціалістів (разом із М.Ф. Анненським і А.В. Пешехоновим), пізніше – непримиримим критиком "Совдепії", емігрантом. Можливо, для Г.М. Кутоманова "корисність" В.О. Мякотіна знаходилась у площині його діяльності як лідера енесів – народних соціалістів, з якими були тісно пов’язані старші Кутоманови – Микола Данилович та його брат Михайло Данилович, у найближчому майбутньому – член 1-ї Державної Думи за фракцією "трудовиків" [22]. Проте у своїх мемуарах 1957 р. Г.М. Кутоманов дістанціюється від неонародницької ідеології енесів з їх вірою у державнобудівничий потенціал селянства, тут панує погляд послідовного марксиста-"ленінця": "Идеологически я ушел от этих людей, но <...> с ними пока (у 1910-х рр. – *І.Л.*) есть практическая основа, на которой могут и должны соединиться для общего удара по царизму все и всякие революционеры... "[23].

Оповідання Г.М. Кутоманова було надруковано у другому числі журналу "Русское богатство" за 1911 р. під назвою "Фея тундры" [24]. У спогадах він розповів про те, як вперше побачив свій твір опублікованим, про свої враження щодо "чародійної" роботи Короленка-редактора: «В июне 1911 года, уже в с. Булан возле устья р. Лены, с первым пароходом пришел № 2 журнала, и я, как говорят, "проглотил" свой рассказ. В чем же "правка"? Все будто так, как писалось мною. Сверил с рукописью. Да, отредактировано, действительно, бережной рукою. Мои же слова, фразы, эпитеты применены в таком сочетании, что мысль зазвучала яснее, глубже, как правильно натянутая струна. Вот какое волшебство в словах!» [25].

У цих спостереженнях зафіксовані найхарактерніші риси редакторської роботи Короленка, спрямованої на стилістичне вдосконалення твору, гармонізацію його як ідейно-художньої єдності. Ось як писав Володимир Галактіонович про свій редакторський метод: "Мне надо, чтобы каждое слово, каждая фраза попадала в тон, к месту, чтобы в каждой отдельной фразе, по возможности даже взятой отдельно

от других, – слышалось отражение главного мотива, центральное, так сказать, настроение" [26].

Враження Г.М. Кутоманова цілком співпадають із висновками Б.Д. Лєтова, автора монографії "В.Г. Короленко-редактор" (Л., 1961), де стверджується, що головним у редакторському методі Короленка були усунення або переробка міркувань і мотивів, які затемнюють думку автора, спроможні викривити ідеологію художнього твору; скорочення місць, перевантажених "непрацюючими" деталями, викреслення повторів, наукоподібних або публіцистичних відступів, а також занадто особистих, виразно суб'єктивних мотивів [27].

Г.М. Кутоманов не згадує про скорочення, а між іншим Короленко називав себе войовничим прихильником мотивованих скорочень. З наведеного вище листа П.П. Якубовича ми знаємо, що планувалося викреслення з тексту кутоманівського оповідання "цілих фраз", "навіть цілої сторінки" – "ніби з наукового трактату з статевого питання". Характерна для Короленка правка. До таких змішаних художньо-наукових і художньо-публіцистичних текстів, незважаючи на їх генетичний зв'язок з літературною спадщиною Льва Толстого, Короленко ставився досить критично.

У цілому оповідання Г.М. Кутоманова письменнику сподобалося, не викликали суттєвих заперечень і запропонована автором трактовка образів героїв, і ступінь розкриття теми: тут, судячи зі спогадів Г.М. Кутоманова і його переписки з редакцією журналу, якихось значних переробок, доопрацювань або навіть зауважень з боку Короленка не було. Письменник щорічно прочитував до 400–500 творчих рукописів, однак саме на початку 1910-х рр. нерідко говорив і писав про наростання "белетристичного кризису", про новостворені літературні стереотипи, напівжартома скаржився, що в нього вже щось подібне на ідеосінкразію до тюрем, шибениць, утікань, особливо тривалих. "... авторы, как нарочно: как только укокошат тем или иным способом (с "политич<еским> оттенком") своего героя, так сейчас волокут мертвое тело на страницы «Р.<усского> Богатства»... " (з листа А.Г. Горнфельду 1 листопада 1912 р.) [28].

Оповідання Г.М. Кутоманова не позначене впливом цих стереотипів, чим вже привабило Короленка і редакцію часопису, яка щорічно отримувала від авторів чимало "жахливих" опусів, у тому числі створених на сибірському матеріалі [29]. Автор оповідання "Фея тундры" обрав не модну чи екзотичну, а вічну тему любові, художньо дослідив

радощі і болі повсякденного людського життя на "краю світу", співіснування і протистояння різних за душевною конституцією особистостей. Генетичний зв'язок з "сибірською" прозою Короленка і взагалі з художніми стратегіями і прийомами письменника простежується тут на рівні стиля, сюжету і композиції, побудови образів. Наслідуючи Короленкові, молодий автор створює образи романтика Миколи і прагматика Григорія шляхом світоглядної та психологічної мотивації їх настроїв, розмов, вчинків. Образ "феї тундри", яку покохав Микола, створено іншими засобами: ретельно описані зовнішній вигляд, одяг тунгуски, фіксуються – у коротких авторських зауваженнях – вираз її обличчя, жести, навички, інколи лунають її лаконічні висловлювання. Деякі відомості про героїню надають тубільці, однак для закоханого вона залишається таїною, вільною і недоступною, як дика сувора природа, чиєю донькою вона є. Такий би смисл містився у виразі "фея тундри", якщо б належав він романтику Миколі, а не іронічному Григорію. З нею пов'язана і таїна зародження любові, вільного і могутнього почуття, яке володіє серцем Миколи і порушує всі "розумні" дії та міркування.

Для короленківської художньої манери характерні такі сполучення різних прийомів оповіді, побудова образів із поглибленням у внутрішній світ героїв або досягнення його рубежів через пейзажні та побутові описи, діалоги, портретну характеристику, де "немає жодної риси, нейтральної до психологічної основи образа" (Б.Д. Лєтов) [30].

Для оповідання Г.М. Кутоманова, як і для короленківської "сибірської" прози, характерні посилена діалогізація, насиченість оповіді місцевою лексикою, словами і виразами з якутської та евенкійської мови, які тлумачаться у посторінкових авторських примітках.

Зав'язка оповідання "Фея тундры", де оповідь автора зрощується з потоком свідомості самотнього засланця Миколи, частково повторює зав'язку оповідання Короленка "Соколинец". Порівняємо перші рядки цих творів.

«... Мой сожитель уехал. Мне приходилось ночевать одному в нашей юрте.

Не работалось; я не зажигал огня и, полулежа на своей постели, незаметно отдавался тяжелым впечатлениям молчания и мрака, пока короткий северный день угасал среди холодного тумана. <...> тоска так властно овладевает сердцем, когда "чужая сторона" враждебно веет на него всем своим мраком и холодом, когда перед встревоженным

воображением грозно встают неизмеримою, неодолимою далью все эти горы, леса, бесконечные степи... » ("Соколинец") [31].

«Николай снова почувствовал приступы тяжелого томления, пока неопределенного, неуловимого. Что-то гнетет, как кошмар. Мысли тягучие, бессвязные, а чаще – никаких мыслей, просто обрывки фраз, туманная пустота в голове. <...>

В такие минуты Николай уходил дальше от людей и подолгу бродил один, задумчиво глядя в землю.

Он подымался на высокий берег реки, где растет мох и жидкая трава меж редким полярным лесом.

Надоела ссылка» ("Фея тундры") [32].

Тут і далі, зокрема у "відкритому" фіналі оповідання. причинами появи короленківського "сліду", як можна припустити, є і вплив на автора, і фронтальна редакторська правка письменника, внаслідок якої, за оцінкою самого Г.М. Кутоманова, відбулося "чародійство у словах".

Варто ще додати, що белетристичний відділ часопису "Русское богатство" віддзеркалював ідейно-художні погляди Короленка та його співробітників, зорієнтовані переважно на ідеологію та художні досягнення реалістичної російської літератури XIX ст. і пов'язані з певною недооцінкою художніх надбань новітніх літературних течій [33]. Твір Г.М. Кутоманова повною мірою відповідав цьому стратегічному напрямку журналу.

* * *

Після повернення з сибірського заслання, з жовтня 1912 р., мешкаючи у Петербурзі [34], Г.М. Кутоманов відразу ж зробив спробу продовжити співробітництво з часописом, який так швидко надрукував його перший літературний твір. Однак візит Кутоманова до редакції журналу "Русское богатство" почасти розчарував молодого автора. Прийняли його "з повагою", як зазначає він у спогадах, але Кутоманов сподівався на більш теплу зустріч, на ставлення до себе як до перспективного автора-співробітника. Під час другого візиту до редакції він дізнався, що запропоноване ним нове оповідання викликало критику, особливо – заплутаний сюжет і герой-максималіст. Кутоманов не погодився з тезою, що люди крайнощів не є типовими (і дійсно, у той міжреволюційний і передреволюційний час у російському суспільстві не бракувало людей крайнощів). Дискусія, однак, не призвела до порозуміння, хоча працівник редакції, який повертав йому рукопис, вимушений був визнати, що не менш, ніж сюжетні і стилістичні огріхи,

турбує "неблагонадійність" героя, адже з цензурою у редакції натягнуті стосунки. Короленко, торкаючись причин відмови, у приватній бесіді з Г.М. Кутомановим також зауважив, що, хоча основною причиною є серйозні художні недоліки, існує й інша причина: публікація такого оповідання призведе до подальшого ускладнення відносин редакції з владою. Як стверджує мемуарист, Короленко сказав прямо, з повною довірою до нього, пояснюючи поведінку свого співробітника, який відмовив Кутоманову: "... он боится за журнал, понятно? Нам надо устоять" [35].

І справді, стосунки редакції з Головним управлінням зі справ друку та іншими владними установами були тоді вкрай напруженими, майже кожний номер журналу виходив завдяки подоланню однієї чи кількох конфліктних ситуацій. Відлуння цієї боротьби з цензурою знаходимо, наприклад, на обкладинці № 12 за 1910 р., де можна прочитати, що за постановою Санкт-Петербурзького цензурного комітету на № 11 накладено заборону, а з № 10 за постановою Санкт-Петербурзької судової палати арешт знято. На окремі номери початку 1910-х рр. також було накладено заборону, боротьба часопису "Русское богатство" за своє існування продовжувалась. Одна з великих перемог Короленка і його помічників – публікація у № 2 за 1911 р. нарису Сергія Єфремова "Апостол правды. (К 50-летию смерти Т.Г. Шевченка)" – публікація, яку вміщено безпосередньо після кутоманівського оповідання.

Не можна не звернути увагу на уразливий анахронізм, який містять мемуари Г.М. Кутоманова – анахронізм, зпричинений скоріше за все, помилкою пам'яті автора і не помічений при підготовці тексту до публікації. Мемуарист стверджує, що співробітник редакції журналу "Русское богатство", про якого йшла мова у бесіді Короленка з Г.М. Кутомановим, це нібито ... П.П. Якубович. Проте, його не було серед живих вже півтора роки. Неймовірно, але Кутоманов описує дві зустрічі з ним, його зовнішній вигляд ("Невысокий сухой брюнет"[36]), що зовсім не відповідає зовнішньому вигляду П.П. Якубовича, відбитому на фотознімках та у мемуарах сучасників. Не будемо повністю виключати і припущення, що Кутоманов міг помилитись ще у 1912 р.: він нещодавно листувався з П.П. Якубовичем, але ніколи його не бачив, а у жовтні 1912 р. спілкувався в редакції з іншим співробітником, помилково прийнявши його за відомого поета, а потім так і не дізнався про свою помилку, тим більше, що подальші контакти Кутоманова з редакцією

були нетривалими. У такому випадку здивовує його тодішня необізнаність: звістка про смерть П.П. Якубовича у березні 1911 р. швидко дійшла до сибірських політичних засланців, про що свідчать їх телеграми, тоді ж надруковані у журналі "Русское богатство", де у 3-му та 4-му числах з'явилось чимало матеріалів, присвячених пам'яті поета, а у № 5 за 1912 р. – найцікавіші листи П.П. Якубовича до українського письменника Павла Грабовського.

* * *

Зі спогадів Г.М. Кутоманова дізнаємось, що молодий автор сприйняв тоді відмову редакції як "розрив", і для цього були певні підстави: той, кого він пізніше назвав "Якубовичем", під час другої і останньої бесіди розмовляв з ним, як здавалося Г.М. Кутоманову, "з чужинкою у голосі" і навіть висловлював сумніви щодо його літературних здібностей. Тому зовсім несподіваним для Кутоманова було незабаром доставлене листоношею редакційне запрошення "на чашку чая" – на черговий "четвер" – неофіційну зустріч членів редколегії, співробітників та авторів журналу "Русское богатство".

Мемуарист зізнається, що він пішов тоді на редакційний "четвер" з надією знову побачити Короленка. Зустріч відбулася у великому залі, де було поставлено "довгий стіл, складений з окремих столів, критий скатертинами" [37]. За цей великий стіл сіли члени редколегії і працівники редакції разом з авторами та іншими гостями. Г.М. Кутоманов зауважує – і ці слова з цензурних причин не потрапили до друкованого тексту його спогадів, – що тут "зібрався цвіт народних соціалістів" [38].

На жаль, і ця частина спогадів містить деякі анахронізми. Серед тих, кого вперше побачив Кутоманов на цьому "четвергу", були письменники С.Я. Єлпатьєвський та Ф.Д. Крюков, але згадує мемуарист і М.Ф. Анненського (помер 26 липня /8 серпня/ 1912 р., себто за два місяці до появи Кутоманова у Петербурзі). Зрозуміло, подібні неточності знижують довіру до автора як свідка історичних подій. Якщо "четвер" відбувся через кілька днів після "розриву" Кутоманова з редакцією у середині жовтня 1912 р., він не міг побачити за столом В.О. Мякотіна і А.В. Пешехонова, які на той час ще залишались в'язнями Двінської фортеці. І головне: у середині і другій половині жовтня Короленко знаходився у Полтаві, наступного місяця – у Полтаві, Харкові, Москві і лише у грудні, приїхавши до Петербурга, взяв участь у черговому

"четвергу". Отже, тоді, або у 1913 р. відбувся "четвер", де Кутоманов міг побачити і Короленка, і Мякотіна з Пешехоновим, вже визволених з в'язниці.

Фактичні погрішності – типова "хвороба" пізніх спогадів, але мемуари Г.М. Кутоманова, незважаючи на цей недолік, мають неабияку історико-культурну цінність, насамперед, завдяки тому, що доносять до нас голос Короленка – великого громадянина і видатного російського письменника, фрагменти його розмов з сучасниками – у записах, які було зроблено Г.М. Кутомановим на початку XX ст. і використано у спогадах 1957 р. Короленківські афоризми, що зберегли ці мемуари, сприймаються як квінтесенція роздумів над парадоксами сучасного світу. Наприклад, таке висловлювання письменника: "... в наше шаткое время нужны стойкие люди" [39], або побажання Короленка, адресоване колишньому сибірському засланцю Г.М. Кутоманову і всім людям складної, тяжкої долі: що б не траплялося у житті, зберегти, "не заморозити" свої ідеали.

Мемуарист створив у цілому достовірний, документальний образ Короленка-письменника, керівника журналу, літературного редактора, який, наставляючи початківця, нагадує йому про те, що повинно стати обов'язковим супутником натхнення, – про щоденну невтомну працю письменника: "Отделывать надо было десять недель. Кропотливо шлифовать все детали сюжета, стиля, характеры героев – они обязаны художественно сверкать" [40].

Особливо здивувало Г.М. Кутоманова, що письменник, вказуючи йому на "бідність словника" (у бесіді на редакційному "четвергу"), на пам'ять наводив окремі фрагменти і вирази з оповідання "Фея тундры", адже пройшло багато часу після його публікації.

І останнє, про що треба сказати. На спогадах Г.М. Кутоманова лежить тінь "самої передової" ідеології того часу – марксизму-ленінізму. Апологетуючи її і непомітно для себе революціонізуючи погляди Короленка, мемуарист змушений, однак, визнати: він, Короленко, – "наш", але "якось по-особливому наш" [41]. У друкованому тексті, на жаль, таких визнань немає, але саме в них, а не у міркуваннях щодо поступового наближення письменника до марксизму, присутнє справжнє відчуття загальнолюдського за своїм значенням гуманістичного масштабу цієї унікальної особистості.

Джерела та примітки

1. Відділ рідкісних видань і рукописів ХДНБК (далі – ВРВР). – Ф. 11 (Г.М. Кутоманова). – Од. зб. Р-758. – Дод. – Арк. 1.
2. Кутоманов Г. Две встречи с Короленко [Текст] / Г. Кутоманов // Подъем. – 1960. – № 3. – С. 153–157. Автор вдячний досліднику-короленкознавцю Ю.Й. Меламеду за відомості про цю публікацію.
3. ВРВР. Колекція Короленкіана. – Од. зб. Р-780. – Арк. 1: В.Г. Короленко. Генеалогічні матеріали. Родовід Короленків-Вернадських.
4. Див., наприклад: Описание писем В.Г. Короленко [Текст] / Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина, Отд. рукописей; [сост. В.М. Федорова]. – М.: Б.и., 1961. – С.375, 378, 388 та ін.
5. Весь Петербург на 1896 год: Адрес. и справ. книга г. С.-Петербурга [Текст] . – 2-е изд., испр. и доп. – [СПб.]: Изд. А.С. Суворина, Б.г. – Отд. 3. – С.226.
6. ВРВР. – Ф. 11. – Од. зб. Р-758. – Арк. 3.
7. Там само. – Арк. 4–5.
8. Короленко В.Г. Собрание сочинений [Текст] : в 10 ст. / В.Г. Короленко. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1955. – Т. 9. – С.741.
9. Там само. – С.375.
10. ВРВР. – Ф. 11. – Од. зб. Р-758. – Арк. 6.
11. Там само. – Арк. 8.
12. Див., наприклад: Меднис И.Е. Сибирские рассказы В.Г. Короленко в контексте русской литературы и культуры XIX века [Текст] / И.Е. Меднис // Сиб. страницы жизни и творчества В.Г. Короленко. – Новосибирск, 1987. – С.61–62.
13. Кутоманови мешкали за адресою: Невський проспект, 110 (Весь Петербург на 1911 г. : Адрес. и справ. книга г. С.-Петербурга [Текст] . – [СПб.] : Изд. А.С. Суворина, Б.г. – Отд. 3. – С.488.
14. Тут і далі див.: Бережная Л. В.Г. Короленко и П.Ф. Якубович в редакции журнала "Русское богатство" [Текст] / Л. Бережная // Байкал. – 1976. – № 4. – С.148–151; Бережная Л.Г. Журнал "Русское богатство" в 1905–1913 гг. [Текст] / Л.Г. Бережная // Из истории русской журналистики начала XX в. – [М.], 1984. – С.59–93.
15. ВРВР. – Ф. 11. – Од. зб. Р-760. – Арк. 1–2.
16. Один із героїв цього оповідання, Григорій, називає "феєю тундри" молоду тунгуску (див. поз. 24, с. 189).

17. З цих матеріалів відомо, що рішення про публікацію оповідання було прийняте В.Г. Короленком саме у січні 1911 р., див. Куклина Е.А. Сибирские писатели в оценке В.Г. Короленко [Текст] / Е.А. Куклина, А.И. Малютина // Развитие литературно-кри-тической мысли в Сибири. – Новосибирск, 1986. – С. 110.
18. ВРВР. – Ф. 11. – Од. зб. Р-759. – Арк. 1.
19. Цит. по: Короленко С.В. Книга об отце [Текст] / С.В. Короленко. – Ижевск: Изд-во "Удмуртия", 1968. – С.237.
20. Крюков Ф. Памяти П.Ф. Якубовича [Текст] / Ф. Крюков // Рус. богатство. – 1911. – № 4. – С.120.
21. Чуковский К. Дневник 1901–1929 [Текст] / К. Чуковский. – М.: Соврем. писатель, 1997. – С.49.
22. Згадку про діяльність революціонерів-народників Миколи та Михайла Кутоманових у Грайворонському повіті за часи першої російської революції див.: Белгородская область : природа, история, промышленность, сельское хозяйство, культура [Текст]. – 2-е изд., доп. – Воронеж: Центр.-Чернозем. кн. изд-во, 1974. – С.143. Біогр. довідку та фотопортрет Михайла Кутоманова, за походженням селянина слободи Ракитіної Грайворонського повіту Курської губернії, див.: Члены Государственной Думы : (портреты и биографии). Первый созыв 1906–1911 гг. / [сост. М.М. Боиович.] – М.: Изд. т-ва И.Д. Сытина, 1906. – С.156.
23. ВРВР. – Ф. 11. – Од. зб. Р-758. – Арк. 12.
24. Кутоманов Г.Н. Фея Тундры: Рассказ [Текст] / Г.Н. Кутоманов // Рус. богатство. – 1911. – № 2. – С.171–191.
25. Кутоманов Г.Н. Две встречи с Короленко. – С.155.
26. Короленко В.Г. О литературе [Текст] / В.Г. Короленко; [сост. А.В. Храбровицкий]. – М.: Гослитиздат, 1957. – С.464.
27. Летов Б.Д. В.Г. Короленко-редактор [Текст] / Б.Д. Летов. – [Л.]: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – С.179, 190; див. також: Дерман А.Б. Писатели из народа и В.Г. Короленко: По материалам архива В.Г. Короленко [Текст] / А.Б.Дерман. – Х.; К.: Всеукр. кооп. изд. т-во Книгоспілка, 1924; Кудря О.В. Редакторские приемы и литературные принципы В.Г. Короленко [Текст] / О.В. Кудря // Короленківський збірник: Наук. статті та матеріали / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка. – Х., 2006. – С.72–80.
28. Письма В.Г. Короленко к А.Г. Горнфельду [Текст]. – Л.: Сеятель, 1924. – С.76–77.

29. Про оповідання Г.М. Кутоманова "Фея тундри" у контексті "сибірської" прози журналу "Русское богатство" див.: Малютина А.И. В.Г. Короленко и сибирская тема в журнале "Русское богатство" [Текст] / А.И. Малютина // Вопросы лит.: [сб. статей] / Краснояр. пед. ин-т. – Красноярск, 1967. – С.65–92 (згадка про твір Г.М. Кутоманова на с.79); Куклина Е.А. Сибирские писатели в оценке В.Г. Короленко. – С.104–118 (згадка про твір Г.М. Кутоманова на с.110).
30. Летов Б.Д. В.Г. Короленко-редактор. – С.119.
31. Короленко В.Г. Полное собрание сочинений [Текст] / В.Г. Короленко. – СПб.: Изд. т-ва А.Ф. Маркс, 1914. – Т. 1. – С.105.
32. Кутоманов Г.Н. Фея Тундры. – С.171.
33. Див.: Летов Б.Д. "Русское богатство" [Текст] / Б.Д. Летов // Очерки по истории русской журналистики и критики. – [Л.]: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – Т. 2. Глава XVII. – С.425–426.
34. За даними видання "Весь Петроград на 1915 год: Адрес. и справ. книга г. Петрограда" ([СПб.]: Изд. т-ва А.С. Суворина – "Новое время", Б.г. – Отд. 3. – С.359), Г.М. Кутоманов мешкав на вул. Гулярна, 18.
35. Кутоманов Г. Две встречи с Короленко. – С.157.
36. Там само. – С.156.
37. ВРВР. – Ф. 11. – Од. зб. Р-758. – Арк. 12.
38. Там само.
39. Тут і далі: Кутоманов Г. Две встречи с Короленко. – С.157.
40. ВРВР. – Ф. 11. – Од. зб. Р-758. – Арк. 18.
41. Там само. – Арк. 14.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Т.Б. Павленко

БІБЛІОТЕКА УНІВЕРСИТЕТУ: ВІД «КНИГОСХОВИЩА» – ДО ЦЕНТРУ ДОСТУПУ ДО ЗНАНЬ

Знання сьогодні – це інформація,
що має практичну цінність, служить
для конкретних результатів.
Пітер Друкер

У сучасній професійній підготовці фахівців в Україні відбулися якісні зміни, що пов'язані із завданнями інтеграції в загальноєвропейську систему вищої освіти: впроваджуються нові освітні стандарти і програми, вдосконалюються форми і методи навчання. Акцент переноситься з аудиторно-лекційної системи на самостійну роботу студентів, перетворюючи її у найважливішу складову навчального процесу.

Пасивне сприйняття інформації сьогодні поступається місцем активним процесам її пошуку, вмінню аналізувати і використовувати накопичений досвід, що сприяє розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців, здатних адаптуватися до змін і ухвалювати рішення, пов'язані з професійною діяльністю.

Як відомо, якість наданої медичної допомоги залежить від отриманих знань і практичних навиків. Тому принцип безперервної освіти – не «на все життя», а «крізь усе життя» – особливо актуальний для медичних вузів. Лікар зобов'язаний бути в курсі новітніх досягнень медичної науки і вдосконалювати професійні знання впродовж всієї трудової діяльності.

У цій ситуації цілком природним є посилення значущості і зміна пріоритетів вузівської бібліотеки, яка «вже не є лише місцем, де регулярно збираються, каталогізуються і зберігаються книги й інші друковані матеріали, які відносяться до викладання й досліджень. Вона все більше стає "Нервовим вузлом", який забезпечує взаємодію між тими, хто надає інформацію, і її користувачами, від якого залежать сучасне навчання, викладання і дослідження. ...бібліотеки створюють не тільки матеріальні можливості, але й інтелектуальне середовище для зберігання і збереження інформації та обміну знаннями".[1] Бібліотека стає справжнім центром доступу до знань.

З урахуванням багаторівневої системи медичної освіти і з метою якнайповнішого задоволення інформаційних потреб користувачів наукова бібліотека (НБ) Харківського національного медичного університету (ХНМУ) постійно вдосконалює свою структуру і внутрішньо-бібліотечні технології, шукає нові форми обслуговування. В зв'язку з цим завдання інформаційної підтримки самостійної роботи студентів (яка

---

[1] Програмний документ ЮНЕСКО [Реформа і розвиток вищої освіти, 1995] // Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття. Кн. 2: Освіта і наука: творчий потенціал державо- і культуротворення. – К., 2003. – С. 355.

складає в ХНМУ близько 40% учбового часу) має комплексний характер і реалізується за всіма напрямками діяльності НБ:

- комплектування бібліотечного фонду традиційними і електронними документами; підписка профільних періодичних видань;
- ведення довідково-бібліографічного апарату (традиційного предметного, алфавітного і систематичного каталогів, тематичних картотек, а також електронного каталогу);
- надання інформаційних послуг і забезпечення безлімітного доступу до світових і національних ресурсів Інтернета;
- формування інформаційної культури користувачів.

У ХНМУ навчається понад 5 тис. студентів, майже 1,5 тис. з них – іноземні. Підготовка майбутніх медиків здійснюється на 7 факультетах і 65 кафедрах (2/3 з яких – клінічні). Студенти вивчають понад 90 навчальних дисциплін, значне місце в навчальному процесі займає також лікувальна практика. Майже тисяча студентів є членами Студентського наукового товариства. Вони беруть участь у дослідницькій діяльності університету.

Для самостійної роботи студентам надано 11 читальних залів, у т.ч. два спеціалізованих (зал гуманітарної підготовки і зал медичних періодичних видань), а також два зали електронної інформації, що дозволяє використовувати як традиційні, так і електронні ресурси. Під час роботи в бібліотеці у студентів виникає безліч питань: Як скласти інформаційний запит? За наявності декількох пошукових систем якій з них віддати перевагу? Як скористатися певним сервісом, ресурсом або базою даних? Як визначити профільні для даної теми періодичні видання? Які фрагменти наукової статті слід відобразити в рефераті?

Майбутній медик зможе знайти правильні відповіді на ці та інші питання за умови високого рівня його інформаційної культури.

Викликає занепокоєння невпевненість, з якою працюють в бібліотеці студенти, особливо молодших курсів. Не володіючи навіть елементарною бібліографічною культурою, вони обмежуються готовими роботами, знайденими в мережі Інтернет, які, до того ж, не завжди якісно виконані. Багато хто навіть не підозрює, скільки інформаційних послуг готова надати їм сучасна бібліотека. В результаті інформаційний ресурс залишається маловостребуваним, а користувач перебуває в упевненості, що інформації просто немає. Тому не дивно, що більшості читачів необхідна консультація чергового бібліографа. Саме так відповіли 53,2%

студентів в ході анкетного дослідження, проведеного в НБ ХНМУ в 2007 р. з метою вивчення інформаційних потреб користувачів.

Знання електронних технологій і знайомство з мережею Інтернет ще не свідчить про достатній рівень інформаційної культури. Легкість їх використання не повинна вводити в оману, оскільки зміст інформаційного масиву виявляється тільки під час його оцінки, фільтрації і цілеспрямованому узагальнені. Проте вчені відзначають високий рівень дискомфорту, що відчуває людина під час пошуку інформації, оскільки 80% часу витрачається на пошук, 15% – на обробку інформації і лише 5% – на ухвалення рішення.

Інформаційна культура – це сукупність навичок ефективного пошуку, обробки і використання інформації, що є необхідною умовою сучасного процесу навчання. Основа інформаційної культури – звернення до книги і вміння працювати з нею, що особливо актуально для нинішнього «Інтернет-покоління», яке стає все більш ерудованим, але все менш мислячим.

Бібліотека повинна не тільки надати вільний доступ до глобальної мережі, а й стати навігатором у безкрайньому морі її інформаційних можливостей. Тому НБ приділяє особливу увагу використанню власних бібліотечно-інформаційних ресурсів, а також застосуванню нових інформаційних технологій для ефективного пошуку інформації. При цьому ми орієнтовані не на абстрактні знання та вміння, а на максимальний взаємозв'язок навиків інформаційного пошуку із змістовним аспектом навчального процесу.

Безумовно, діяльність НБ, що спрямована на сприяння самостійній роботі студентів, потребує певного інформаційного середовища – солідної ресурсної бази. Питання своєчасного оновлення програмного забезпечення, розширення парку машин та іншої електронно-обчислювальної техніки, створення оптимальних умов для роботи постійно знаходяться у полі зору керівництва університету і бібліотеки.

У залі електронної інформації студенти мають можливість працювати з електронним каталогом НБ та інших медичних бібліотек, використовувати різні БД на компакт-дисках, а також навчально-методичні матеріали, підручники, атласи, матеріали конгресів, конференцій, що представлені в електронному вигляді.

Безлімітний доступ до мережі Інтернет відкриває можливість використання авторитетних БД з медицини і біології (PubMed, Medscape, DOAJ, HINARI, EBSCO та ін.), однак вимагає консультації фахівця.

Досвідчені бібліографи знайомлять новачків з різними інформаційними ресурсами і сервісами, надають необхідні рекомендації безпосередньо біля робочих місць користувачів. Традиційними є також групові консультації студентів щодо роботи з різними базами даних, особливостей роботи в режимі on-line, методиці ефективного пошуку і відбору інформації, що проводяться як практичні заняття циклу з основ інформаційної культури.

Цикл передбачає проведення занять і для інших категорій користувачів залежно від рівня їх підготовки. Так, для молодих учених університету (магістрантів, лікарів-інтернів, клінічних ординаторів, аспірантів) двічі на рік НБ проводить семінари-практикуми з питань інформаційного пошуку різноманітних ресурсів медичної тематики і шляхів доступу до них, проблем інтелектуальної власності і проведення патентних досліджень, правил оформлення списку літератури до наукової роботи та ін. Заняття проводяться в рамках Днів інформації і всі присутні мають можливість ознайомитися з виставкою нових надходжень до НБ.

Семінари незмінно викликають живий інтерес у всіх учасників, супроводжуються запитаннями і обговореннями. Подібні заходи сприяють активній співпраці бібліотеки з молодими науковцями з метою забезпечення їх інформацією про світові досягнення медичної науки і практики.

Оскільки розміщена в мережі Інтернет інформація не завжди має змістовну цінність, фахівці НБ створили і постійно поповнюють «Покажчик адрес web-сайтів» (посилання на найбільш якісні ресурси з освіти, медицини і суміжних наук). Такий відбір обумовлений спрямованістю тематики освітніх програм та запитами, що часто повторювалися. У покажчику представлено електронні адреси пошукових систем (в першу чергу в галузі біології і медицини), електронні каталоги медичних бібліотек, web-сторінки вузів і провідних бібліотек України та інших країн, медичних науково-дослідних інститутів, організацій, асоціацій, клінік і т.д.

Особливу цінність мають посилання на електронні версії журналів, поданих в Інтернеті, деякі з них не мають друкованих аналогів. Повнотекстові журнальні статті є найважливішим і найбільш оперативним джерелом медичної інформації, а робота з текстом у такій формі найбільш ефективна. До того ж вирішуються проблеми малої кількості примірників і збереження фонду.

Підготовлено і регулярно оновлюється покажчик «Журнали в Інтернеті», який містить посилання на web-адреси повнотекстових журналів, відсутніх у фонді бібліотеки. Переглядання цього покажчика значно полегшує і спрощує процес пошуку. Цьому сприяє також БД виконаних інформаційних пошуків – архів найбільш складних і об'ємних бібліографічних довідок, виконаних в електронному вигляді.

Щорічно світовий банк інформації збільшується приблизно на 1 млн публікацій медичної тематики, що містяться у величезній кількості джерел. Тільки періодичних видань з біомедичних досліджень налічується понад сто тисяч найменувань.

Одним із шляхів вирішення проблеми орієнтації в таких потоках інформації є розроблена фахівцями НБ стратегія або алгоритм пошуку інформації. Алгоритм – це схема, що відображає початковий набір джерел інформації, які можна використовувати під час самостійного пошуку документів.

На схемі відображено два основні блоки джерел інформації з медицини: традиційні (друковані) і електронні. Кожний з них підрозділяється ще на три великі блоки. Один відображає первинні документи, два інших – вторинні. Подібне ділення умовне, оскільки деякі джерела представлені як в традиційному, так і в електронному вигляді.

Залежно від характеру наданої інформації всі джерела діляться на бібліографічні, реферативні і повнотекстові, а також на вітчизняні та зарубіжні.

Зазначений алгоритм є базовим варіантом і може коректуватися залежно від поставлених завдань і мети. Крім того, цю інформацію представлено наочно у вигляді схеми і розміщено в залах електронної інформації, оскільки від уміння орієнтуватися в інформаційному просторі бібліотеки з її багатими інформаційними ресурсами залежить ефективність пошуку і повнота інформації.

Фахівцями НБ ведеться розробка буклета-путівника по науковій бібліотеці як інформаційному центру університету. У буклеті передбачається відобразити структуру бібліотеки і основні функції її підрозділів, особливості розміщення фонду, наявні ресурси, послуги, що надаються, правила користування бібліотекою.

У зв'язку із стрімким зростанням інформаційних ресурсів і сервісів у стадії розробки також нова редакція методичних рекомендацій на допомогу самостійній роботі в НБ університету. Планується, що цей посібник познайомить користувачів не тільки зі структурою довідково-

бібліографічного апарату бібліотеки і особливостями пошуку інформації в традиційних і електронному каталогах, у мережі Інтернет, а також з новими правилами бібліографічного опису документів і складання списку літератури до наукової роботи та ін.

Таким чином НБ ХНМУ як інформаційний центр університету адаптується до змін у сфері освіти, постійно прагне до підвищення ефективності використання бібліотечних фондів, доступності інформаційних ресурсів, що дозволяє перейти на якісно новий рівень бібліотечно-інформаційної підтримки самостійної роботи майбутніх медиків.

В.І. Черкашина

ВІРТУАЛЬНЕ ДОВІДКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ – ШЛЯХ ДО МАКСИМАЛЬНОГО ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ КОРИСТУВАЧІВ

За останні три десятиріччя в бібліотеках усього світу поширилося віртуальне довідково-інформаційне обслуговування (ВДІО) віддалених користувачів. Для цього відкриваються віртуальні довідкові служби (ВДС). Поступово зростає кількість користувачів бібліотек, які мають доступ до Інтернету, та кількість надходження запитів до бібліографів.

Віртуальні служби застосовують асинхронні та синхронні форми віртуального обслуговування. Асинхронні – довідки електронною поштою; мережеві веб-форми. Синхронні – чат-довідки, відеоконференції, VoIP (Voice over Internet Protocol), мережевий контактний центр.

Синхронні форми дозволяють надавати відповіді користувачам протягом 1-2 днів, асинхронні – негайно, в режимі реального часу.

Здебільш запити користувачів розглядаються як традиційні бібліографічні довідки, різниця в тому, що поруч з бібліографічною інформацією користувачу може надаватися текстова інформація у вигляді посилань на веб-ресурси.

Фахівці розподіляють віртуальні довідкові служби на Інтернет-орієнтовані (модель № 1) та бібліографічно-орієнтовані (модель № 2). Інтернет-орієнтовані служби надають користувачам в основному повнотекстову інформацію. Методика виконання запитів ВДС, що вико-

ристовують модель № 2, більше наближена до традиційного ДБО. Користувачам пропонуються тематичні списки, які містять бібліографічні описи як друкованих видань, так і електронних ресурсів. Крім того, виконуються адресні, фактографічні та уточнюючі довідки, надаються також консультації орієнтувального характеру.

Діяльність будь-якої ВДС вважається успішною, якщо вона задовольняє інформаційні потреби користувачів, якість обслуговування яких залежить від складу ресурсної бази. Цінною її частиною залишається традиційний довідково-бібліографічний фонд (ДБФ), що містить довідкові ресурси бібліотеки та онлайновий ДБФ (група електронних віддалених джерел інформації, відібраних і систематизованих у залежності від потреб користувачів). До особливостей електронних ресурсів можна віднести їх динамічний характер, різноманітність, інколи недостовірність; деякі з них не мають еквівалентних друкованих видань. Тому під час відбору необхідна аналітична оцінка.

Існує комплекс критеріїв відбору та оцінки інформації, а саме: якість (зміст), точність, новизна, хронологічний обсяг, технологічні особливості (можливість збереження результатів пошуку, наявність навчальних програм для користувачів), ціна та ін. Основними критеріями оцінки є доступність і використання. Онлайнові ресурси, як і традиційні, повинні входити до складу ДБА та бути відкритими для користувачів.

За теперішнього часу інформаційна функція бібліотеки трансформується в ресурсно-орієнтовану, ресурсно-аналітичну, ресурсно-оціночну. В майбутньому в бібліотеках оцінювати якість електронних ресурсів будуть фахівці-експерти.

Нині великого значення набуває навігація. Цінність навігаційних матеріалів у повній мірі залежить від кваліфікації бібліографів, а саме: набуття ними навичок роботи з програмними продуктами та комп'ютерним обладнанням, а також від уміння та бажання зберігати, систематизувати інформацію та робити її доступною усім категоріям користувачів. Тематика онлайнових ресурсів визначається профілем комплектування ДБФ бібліотеки.

Важливе значення у віртуальному обслуговуванні має зворотний зв'язок з користувачем.

У зв'язку з нестачею кадрів та робочого часу бібліотеки почали створювати корпоративні об'єднання. Корпоративний підхід до обслуговування користувачів дозволяє розширити сферу довідково-інформаційного обслуговування бібліотеки в масштабах країни та поза її

межами, розподіляти запити між учасниками корпорації, враховуючи профіль комплектування конкретної бібліотеки та професійний рівень фахівців, що сприяє зниженню кількості відмов.

У зарубіжних бібліотеках особлива увага приділяється стандартизації обслуговування. Стандарти поділяються на 2 категорії: стандарти використання (кількісні, та якісні показники – найкраща практика обслуговування); стандарти технічні (високий рівень програмного забезпечення). Основою першого стандарту є якість обслуговування, що визначається рівнем освіченості персоналу. Відповідь на запит повинна бути релевантною та пертинентною. Важливе значення має ввічливість персоналу та повторне звернення користувача до служби з новим запитанням. Відомості про якість виконання запиту можна отримати тільки від користувача за наявності зворотного зв'язку, що здійснюється завдяки можливостям програмного забезпечення. Вищезазначені критерії якості обслуговування допомагають скласти перелік вимог до комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Отже, стандарти використання створюють умови для розробки стандартів технічних.

Робота ВДС регламентується комплексом нормативних документів, що є основою регулювання як відносин з віддаленими користувачами, так і між працівниками в процесі трудової діяльності. Правові норми, мають підлягати основним правам і нормам, що регулюють бібліотечну справу та авторські права.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка (ХДНБК) здійснює віртуальне довідково-інформаційне обслуговування з квітня 2005 року. Керівну функцію виконує інформаційно-бібліографічний відділ. У роботі ВДІО беруть участь всі структурні підрозділи бібліотеки.

Основними принципами роботи віртуальної служби є загальнодоступність, безкоштовність та оперативність обслуговування, що здійснюється за допомогою традиційних методик та сучасних електронних технологій. Спосіб комунікації – мережева веб-форма. В практичній діяльності служба застосовує модель № 2 (бібліографічно-орієнтовану та Інтернет-орієнтовану).

На початку існування до служби надходило щодобово понад 5 запитів; поступово ВДС набувала популярності, а коли кількість запитів сягнула 20 на добу, це вийшло за межі фізичних можливостей бібліографів і стало передумовою для корпоративного співробітництва. В березні 2007 року в бібліотеці було створено Корпоративну віртуальну

довідкову службу (КВДС) наукових бібліотек Харкова. На сьогодні у її роботі беруть участь 5 бібліотек.

Аудиторія віддалених користувачів формувалася поступово. Науковці запитують матеріали для підготовки дисертацій та монографій, студенти – для курсових, дипломних, магістерських робіт, дуже часто з вузьких питань, таких, наприклад, як „гармония анализа и скрытых периодичностей” „пылегазовыделение в конвертере”, „измерение расстояния от стереоснимка до объекта” тощо. Виконання таких запитів потребує ретельного аналізу та з’ясування термінології, уточнення галузей знань та предметних рубрик. Професійний підхід допомагає бібліографам знаходити шляхи пошуку. Постійними відвідувачами нашої веб-сторінки є викладачі вузів та вчителі, які замовляють тексти книг, статті з наукових збірників та журналів, плани-конспекти уроків. Промисловців цікавить технологія виробництва продукції (технологічні розрахунки, схеми). Надходять також запити від економістів, працівників торгівлі, туризму і готельного бізнесу. Цей перелік можна продовжити.

Вагому частину посідають краєзнавчі запити, які виконує відділ україніки („Действующее в Харькове Дворянське собрание”, ”Історія села Гоголів Броварського району Київської обл.” тощо). Служба отримує їх з різних куточків нашої та інших країн.

Запити, що стосуються злободенних питань, таких, як „роль США в європейській системі безпеки”, “розкажіть про вертеп”, “вступ України і Грузії до НАТО” примушують бібліографів поновлювати свої знання.

ХДНБК – одна з перших бібліотек Східного регіону, що здійснює віртуальне обслуговування. Проте географія запитів виходить за межі регіону і навіть країни. До ВДС звертаються мешканці Росії (Н. Новгород, Воронеж, Бєлгород), США (Лос-Анджелес), України (Львів, Київ, Полтава) та інш.

Протягом деякого часу формувалася аудиторія користувачів, які постійно звертаються до служби.

Позитивні відгуки користувачів щодо наданої інформації та звернення їх до служби з новими запитаннями – найголовніший критерій оцінки роботи ВДС. За нормами міжнародних стандартів саме ці фактори складають стандарт якості обслуговування віртуальних користувачів. Таких відгуків доволі багато, проте є випадки, коли користувачі не в змозі сформулювати запит, або врахувати все, що їм потрібно. В усіх випадках бібліографи намагаються надати вичерпну відповідь.

Однак відмови є завжди. Як правило, вони надсилаються на адресні запити. Аналіз довів, що їх кількість поступово зростає. За перше півріччя 2008 р. не виконана 31 адресна довідка за причиною відсутності видання у фонді. За 2007 рік таких відмов було 18. Вищезазначені показники свідчать про незадовільне комплектування фондів бібліотеки як книгами, так і періодичними виданнями.

Крім адресних відмов мають місце такі, що залишаються поза компетенцією бібліографів (Запит № 515. Определите, что на ваш взгляд, можно использовать в Украине из зарубежного опыта страхования пенсий?).

ВДС відмовляє у разі надходження запитань, що порушують чинне законодавство України. (Наприклад: "Цікавить інформація про інформаційні війни").

Ресурсна база складається з традиційного ДБА бібліотек-учасниць, електронних каталогів і картотек бібліотек та інформаційних установ; універсальних та спеціалізованих пошукових систем і каталогів веб-ресурсів («Meta.ua», «Ukr.net», «Yandex», «Yahoo», «Google», «Rambler», «Aport» «Goole»та ін.); повнотекстових та бібліографічних баз даних; спеціалізованих порталів; веб-сайтів універсального характеру, що створюють організації та фірми, для яких інформаційна діяльність є вторинною по відношенню до основної діяльності, а також навігаційних матеріалів, підготовлених працівниками ХДНБК (пошукові сервери та системи, довідкові ресурси, законодавство on-line, тематична колекція посилань, країнознавча інформація, ресурси віртуальних довідкових служб). Навігаційні матеріали готувалися на основі досвіду роботи з віртуальними користувачами та профілю комплектування ДБА відділу інформаційно-бібліографічної роботи бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Виконуючи функції наукової бібліотеки, ВДС докладає чимало зусиль для розкриття саме наукових видань. Використовуються електронні ресурси Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (http://nbvu.gov.ua), Національної парламентської бібліотеки України (http://nplu.gov.kiev.ua). Допомагають у ретроспективному пошуку електронні каталоги Російської національної бібліотеки (http://rsl.ru), та Російської державної бібліотеки (http://rsl.ru), хронологічний обсяг яких значно ширший, ніж в українських бібліотеках. Архів виконаних довідок порталу „Поручи поиск человеку" (Москва) (http://Library.ru) містить багато цінної інформації, особливо повнотекстової. Названі електронні ресурси прості та зручні у

користуванні, працюють у швидкісному режимі і забезпечують багатоаспектний пошук інформації.

У глобальних мережах представлена велика кількість баз даних різноманітного наповнення та профілю, постачальниками яких є комерційні організації та інші установи (інформаційні центри ВІНІТІ, ІНІОН). Це ресурси, що відрізняються вичерпною повнотою, але через високу вартість лише деякі бібліотеки мають можливість користуватися ними в онлайновому режимі. Набагато ефективніше купувати такі БД на CD-ROM, попередньо вивчивши потреби користувачів.

Найбільші російські бібліотеки (БПН та ДПНТБ, ІНІОН РАН тощо) у практичній роботі використовують повнотекстові версії наукових журналів, представлених в Інтернеті, що вирішує проблеми повноти надання інформаційних послуг. На жаль, в Україні об'єднання бібліотек у консорціуми для одержання спільного доступу до пакетів електронних журналів не набуло такого розвитку.

У повсякденній діяльності служба зустрічається з низкою труднощів через недосконалість програмного забезпечення: відсутність реєстрації користувачів та відомостей про них; формалізованого поля запиту (ім'я, рід занять, мета запиту, вид документів та ін.). Необхідні також розподіл архіву виконаних довідок за галузями знань; забезпечення активності гіперпосилань на веб-ресурси; автоматизована перевірка URL-адрес, яка звільнить архів виконаних довідок від так званих “мертвих посилань”, що накопичуються через інтенсивне відновлення та модифікацію Інтернет-ресурсів; облік роботи в автоматизованому режимі. Останній забезпечить достовірність показників роботи служби, позбавить бібліографів від рахункової роботи, а також надасть більше можливостей для аналізу і оцінки діяльності КВДС. Організація спілкування бібліотек-учасниць корпорації в інтерактивному режимі покращить управлінську діяльність.

Проблема постійного підвищення кваліфікації працівників ВДС у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технологій завжди буде актуальною. Для оволодіння новітніми технологіями необхідно постійно проводити тренінги.

ВИСНОВКИ:

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що ВДІО, побудоване на основі електронних технологій, надало бібліотекам можливість обслуговування нової групи користувачів – територіально віддалених.

Інтернет-технології відкрили бібліографам доступ до глобальних пошукових систем в Інтернеті, повнотекстових баз даних, енциклопедій, словників тощо, а також до електронних ресурсів інших бібліотек. Всі ці фактори позитивно впливають на якість обслуговування.

Успіх ВДС залежить від ефективності організаційно-управлінської та аналітичної роботи, сервісних можливостей програмного забезпечення та рівня кваліфікації кадрів. Бібліографи ВДС є посередниками між користувачами та інформаційними ресурсами, керуючись основними принципами ДБО та методами роботи з електронними ресурсами. Головний критерій якості і своєчасності відповідей бібліографів – вміння оцінити знайдену інформацію та оперативно відправити її користувачу. Основою регулювання відносин з віддаленими користувачами є комплекс нормативних документів. Застосування різних форм обслуговування (синхронних та асинхронних) залежить від можливостей програмного забезпечення та матеріальної бази бібліотеки. Корпоративні довідкові служби забезпечують максимально повне і оперативне обслуговування віддалених користувачів.

В українських бібліотеках, на жаль, ВДІО не набуло такого розвитку, як у зарубіжних через відсутність координаційного центру з ВДІО, єдиної інформаційної політики в Україні, єдиного підходу до зазначеної проблеми, а також фінансових засобів на комп'ютерне обладнання та програмне забезпечення.

На думку фахівця В.К. Степанова, у майбутньому зміст інформаційно-довідкової діяльності визначатиметься в основному можливостями цифрових технологій. "Головною відмінною рисою цифрового бібліографічного обслуговування в цифровому середовищі буде його персоналізація. Вся система сервісу ґрунтуватиметься на максимальному обліку індивідуальних потреб кожного абонента".

О.В. Филимонова

ІНФОРМАЦІЙНІ ПОТРЕБИ І ЗАПИТИ КОРИСТУВАЧІВ ХДНБ ім. В.Г. КОРОЛЕНКА: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МОНІТОРИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Нова економічна та політична ситуація, пов'язана зі здобуттям Україною незалежності, призвела до значних змін в інформаційних потребах і запитах користувачів бібліотек. У зв'язку з цим перед бібліо-

течними фахівцями постало завдання: виявити ці зміни та пояснити їх динаміку, що, в свою чергу, дозволило б вчасно помітити нові тенденції та проаналізувати їх тривалість у часі. Для виконання завдання бібліотеки України проводять моніторингові дослідження. У 2000 році розпочала роботу зацим напрямком ХДНБ ім. В.Г. Короленка, зокрема з 2003 року в бібліотеці проводиться довгострокове локальне дослідження "Інформаційні потреби і запити користувачів ХДНБ ім. В.Г. Короленка з позиції моніторингу". У 2008 році анкетування в межах цього дослідження було проведено вже вшосте.

Порівняльний аналіз результатів двох перших анкетувань подано у статті Л.М. Багрянцевої "Моніторинг інформаційних потреб користувачів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка: перший зріз даних", що вийшла друком у журналі "Бібліотечний форум України". Результати анкетувань за 2005 та 2006 роки були заслухані на засіданні зав. відділами при директорі ХДНБ, а зауваження та пропозиції респондентів, одержані під час анкетування у 2007 та 2008 роках незабаром будуть розглянуті на засіданні Вченої ради бібліотеки.

Повідомлення на конференції є спробою висвітлити найважливіші моменти цього дослідження.

Отже основним методом вивчення стану задоволення інформаційних потреб і запитів користувачів ХДНБ було анкетування, яке кожного разу охоплювало 200 респондентів. Анкети розповсюджувалися в обслуговуючих відділах бібліотеки пропорційно кількості відвідувань. Представники кожної з основних груп користувачів (науковці, спеціалісти та студенти) складали приблизно третину від загального числа опитаних. Їм були потрібні документи практично з усіх галузей знань, хоча найчастіше використовувалися видання з філологічних наук, техніки, історії, культури, права та економіки.

Фонди ХДНБ універсальні, містять літературу різних років видання, що дуже важливо для користувачів, особливо для істориків та людей, пов'язаних з малим бізнесом, які шукають технологічні розробки по виготовленню товарів кустарними засобами, що були популярними у період НЕПу.

Анкетування дозволило розглянути динаміку використання документів, написаних різними мовами. В першу чергу нас цікавило, як за роки незалежності України змінилося використання української мови в такому великому російськомовному регіоні як Харківська область. Виявлено, що у 2003 р. до україномовних видань звернулося 34,3% респон-

дентів, у 2004 р. – 36,8%, 2005 р. – 40,0%, 2006 р. – 41,1%, 2007 р. – 39,9%, 2008 р. – 43,0%. Отже за 6 років використання видань українською мовою збільшилося на 8,7% завдяки державній політиці, спрямованій на активне вивчення української мови в навчальних закладах України. Фонд видань українською мовою постійно поповнюється безкоштовним обов'язковим примірником, краще задовольняє потреби користувачів.

За останні роки використання літератури іноземними мовами зменшилося на 5,4% (17,1% у 2003 р., 11,7% у 2008 р.). Це пов'язано з відсутністю потрібних респондентам видань англійською, німецькою, французькою і польською мовами, особливо збірників наукових праць, матеріалів наукових та науково-практичних конференцій, зарубіжної періодики, в першу чергу технічної, авторефератів дисертацій зарубіжних вчених тощо. Аналогічні нарікання викликає фонд видань російською мовою. Для виправлення становища необхідне належне фінансування. Проте ті книжки та журнали, що вийшли друком у 1991 р. та пізніше, і не надійшли до бібліотеки, втрачені для нас назавжди. Це, безумовно, погіршило рівень задоволеності респондентів фондом ХДНБ і негативно вплинуло на його комплектування. Так вважають 57,9% респондентів 2003 р. та 46,3% – 2008 р. І хоча відбулося певне зменшення цього показника, наявність 46 відсотків користувачів, які не змогли в повній мірі задовольнити свої інформаційні потреби, слід вважати дуже тривожним фактом.

Про незадовільне комплектування фонду свідчить і значна кількість відмов. Основні причини відмов: "зайнято в читальному залі" та "видано по МБА". Вони свідчать про недостатню кількість примірників потрібних респондентам видань. Особливо це стосується навчальної літератури та довідників. Кількість респондентів, які не знайшли у фонді потрібних їм видань, то їх кількість становила 78,9% у 2003 р та 92,6% – у 2008 р., тобто зросла на 12,7%.

Для задоволення запитів користувачів бібліотека активно розвиває свої електронні ресурси: створено автоматизовані робочі місця для читачів, відкрито зал документів на електронних носіях, Інтернет-центр, створено веб-сайт, на якому представлено електронний каталог ХДНБ та інші бази даних, активізувалося комплектування електронними документами. Проте їх використання ще недостатнє. Так, до електронних баз даних звертаються у відділах бібліотеки 11,8% опитаних, до

електронного каталогу – 12,2%, до сайту ХДНБ – 11,4%, до електронних документів на магнітних носіях – 14,7%.

Найчастіше користувачі зверталися до таких електронних баз даних: "Зведений каталог періодичних видань, які надійшли до бібліотек Харкова", "Патенти Росії", "Статті з російських періодичних видань", "Патенти СНГ" та "Закон. Еліт" ("Ліга").

Як показало анкетування, користувачам ХДНБ притаманна досить висока інформаційна культура, тобто вони володіють певною сукупністю знань, умінь і навичок щодо пошуку, відбору та аналізу інформації. Саме тому 87,9% з них не мають труднощів у роботі з довідково-бібліографічним апаратом бібліотеки. На запитання "Чи володієте Ви навичками користування комп'ютером?" позитивно відповіли 71,2% респондентів. Це свідчить про необхідність розширення переліку затверджених обов'язкових та платних автоматизованих бібліотечних послуг. Відповідаючи на запитання анкети, респондента вказали на ряд недоліків, зокрема висловили нарікання на якість електронного каталогу. Користувачі просять придбати для нього сучасне програмне забезпечення, а також активно відцифровувати і переводити в електронний вигляд літературу, для якої закінчився термін захисту майнової частини авторських прав (в першу чергу – старі та рідкісні видання) та виставити їх на сайті бібліотеки.

Одним із важливих запитань, на яке ми хотіли одержати відповідь, було таке: "Чи задовольняє Вас якість обслуговування в ХДНБ?" У 2003 р. вона повністю задовольняла 69,8% респондентів, а у 2008 р. – 72,6%, частково відповідно – 27,4% та 22,1%, не задовольняла – 2,8% та 5,3%. В чому ж полягали причини незадоволення? Найбільше нарікань на довгий термін очікування замовленої літератури. Не влаштовують респондентів існуючі черги, застаріле електронне табло, зависока ціна на послуги ксерокса. В той же час, оцінюючи якість бібліотечного обслуговування, більшість респондентів вказує на високу культуру, компетентність і професіоналізм працівників ХДНБ.

На основі читацьких оцінок виявлені компоненти, які в першу чергу визначають престиж бібліотеки. Це її фонди та умови праці, тобто ті складові, що в найбільшій мірі забезпечують результативність читацьких відвідувань. Тому поруч з інформаційною функцією, яка є основною в роботі бібліотеки, все більшого значення набуває комфортність умов, що полягає не тільки в створенні відповідного інтер'єру, затишності, а й у впровадженні нових форм бібліотечно-

інформаційних послуг. Респонденти схвально прийняли віртуальне довідкове обслуговування та електронну доставку документів, можливість запису інформації на електронні носії та сканування видань, проте хотіли б ще мати можливість замовляти літературу по телефону або Інтернету, отримувати списки літератури в електронному вигляді.

Аналіз зауважень та пропозицій респондентів довів, що в роботі бібліотеки не може бути дрібниць. Респонденти потребують інформації щодо структури бібліотеки та її послуг, розміщення читальних залів, їм потрібні дороговкази та консультаційний пункт. Вони також хотіли б, щоб були відкриті додаткові читальні зали найактуальнішої літератури. Звісно, не всі вимоги читачів можна відразу задовольнити, проте вже полагоджено сходи, вікна замінено на пластикові, зроблено дороговкази, здійснено ремонт читального залу та покрівлі, придбано додатковий ксерокс.

Розглянуте дослідження здійснюється за трьома напрямками. Крім основного анкетування проводиться анкетування читачів, які звертаються до регіонального інформаційного центру при відділі україніки та користувачів Інтернет-центру. Також один раз на два роки аналізується стан впровадження платних послуг.

Н. П. Борисенко

МОНІТОРИНГ ПЛАТНИХ ПОСЛУГ ХДНБ ім. В.Г. КОРОЛЕНКА

У сучасних умовах реальні потреби користувачів значно перебільшують ті послуги, що бібліотеки в змозі пропонувати, розраховуючи лише на підтримку держави. Тому надання платних послуг для більшості бібліотек є необхідною умовою оптимізації обслуговування користувачів та заощадження позабюджетних коштів.

ХДНБ ім. В.Г. Короленка – структура, яка має певне підпорядкування і джерело фінансування, конкретні ресурси і визначений контингент читачів, тобто власну ринкову нішу. Важливим завданням є забезпечення гарантій її збереження. Звернемося до статистичних даних позабюджетних надходжень за 2007 рік та останні 8 місяців 2008 року.

Загальна сума надходжень складається з виручки від надання платних послуг та благодійності.

Рік	Загальна сума	Платні послуги	Благодійність
2007 рік	280000 грн	158450 грн	121550 грн
2008 рік 8 міс.	111049 грн	95652 грн	12965 грн

Маркетингова політика передбачає здійснення постійного аналізу складу та якості надання послуг.

Один раз на два роки в межах локального дослідження «Інформаційні потреби користувачів ХДНБ ім. В.Г. Короленка з позиції моніторингу» здійснюється моніторинг платних послуг. Його мета – підвищення рівня задоволення інформаційних потреб та запитів користувачів шляхом оптимізації надання платних послуг. Відповідно до мети дослідникам потрібно виконати такі завдання:

1. Вивчити попит на платні послуги.
2. Проаналізувати можливості надання додаткових послуг або ж відмови від тих, що не відповідають потребам користувачів.
3. Проаналізувати ступінь задоволеності користувачів складом платних послуг та якості обслуговування.

Основним методом дослідження було обране анкетування. У 2008 році в ньому брали участь 200 респондентів з числа користувачів бібліотеки.

Серед респондентів читачі з різною освітою і кваліфікацією. Так наукових працівників 29,7%. З них кандидатів та докторів – 12,7%, аспірантів – 17%, спеціалістів – 30,6%. Студентів виявилось 39,2%. Не зважаючи на те, що ХДНБ ім. В.Г. Короленка – наукова бібліотека, студенти посідають значне місце серед її користувачів. Пояснюється це наявністю різноманітної та достатньо повної інформації, що допомагає в освітньому процесі.

Було досліджено розподіл опитаних студентів за курсом навчання:

1 курс – 17,3%
2 курс – 5,5%
3 курс – 7,4%
4 курс – 9,3%
5 курс – 5%

Простежується зменшення кількості користувачів у залежності від курсу навчання. Аналогічну ситуацію ми спостерігали під час попереднього дослідження.

Аналізувався читацький стаж відповідно до віку респондентів. Понад 10 років користуються літературою бібліотеки 34,6% респондентів. Найбільша кількість респондентів з таким стажем – люди віком від 40 років. Користуються бібліотекою 5–10 років 11,7% опитаних, більшість з них – люди віком від 23 до 28 років. Відвідують ХДНБ ім. В.Г. Короленка 1–5 років 36,4% респондентів, в основному це молодь до 22 років. Стаж до одного року мають 17,3% респондентів. Таким чином найчастіше користуються послугами бібліотеки молодь віком до 29 років та спеціалісти віком понад 50 років.

Під час дослідження ринку платних послуг не залишаються поза увагою безплатні послуги, які є основою їх розвитку. Використання технічного оснащення, значні працевитрати, скорочення терміну призводять їх до категорії платних.

В анкеті представлено дев'ять безплатних послуг. Вони розглянуті в залежності від стажу користувачів та їх категорій. Наукові працівники, як і спеціалісти, які мають стаж понад 10 років, користуються всіма безплатними послугами у бібліотеці. Це зрозуміло – завдяки стажу користування та систематичному відвідуванню вони більш проінформовані.

Студенти надають перевагу таким послугам: тимчасове користування літературою, використання каталогу та одержання консультацій під час пошуку літератури. Така ж картина спостерігалася під час минулого анкетування, що відбулося у 2006 році.

В анкеті представлено різні види платних послуг, що надаються у ХДНБ ім. В.Г. Короленка. Це тиражування текстів з баз даних та Інтернету; сканування текстів, ЕДД, користування БД, складання бібліографічних списків, підготовка складних довідок; абонементи для недержавних установ, для аспірантів, користування художньою літературою, оформлення реєстраційних документів, продаж посібників, підготовлених фахівцями бібліотеки, тематичний добір, консультація патентознавця у ВТЛ, екскурсійне обслуговування.

Найчастіше користувачі звертаються до таких видів платних послуг: тиражування з БД та Інтернету (16,4%), сканування текстів (15,6%), користування комп'ютером (8,4%), тематичні добірки (7,8%).

Найменше користувачі зверталися до таких послуг як підготовка складних довідок (2,7%) та продаж посібників, виданих ХДНБ (1,8%).

Проведений аналіз грошових надходжень від платних послуг також засвідчує, що найбільшим попитом користуються зазначені платні послуги. Так, за підсумками останніх 8 міс. 2008 р. від цих платних послуг надійшло: тиражування з баз даних – 2348 грн, сканування текстів – 1985 грн, користування комп'ютером – 536 грн, тематичні добірки – 260 грн.

За результатами минулого опитування (2006 р.) користується попитом послуга відвідування Інтернет-центру (на той момент послуга платна). За умов одержання гранта Посольства США ця послуга стала безкоштовною. Після відкриття у ХДНБ ім. В.Г. Короленка залу використання електронних документів користувачі матимуть можливість одержати альтернативну безлімітну платну послугу використання комп’ютера без попереднього запису.

Аналізувався ступінь задоволеності платними послугами. Порівнюючи його з минулим опитуванням, треба зазначити, що більшість (85,7%) користувачів визнають високий рівень надання платних послуг у бібліотеці. Відсоток респондентів, яких не задовольняє рівень надання платних послуг зменшився втричі порівняно з 2006 роком (5,8% – 2008 рік, 15,6% – 2006 рік). Таким чином позитивна оцінка надання платних послуг зросла порівняно з минулим опитуванням, а негативна зменшилася. Вважаємо, що цьому сприяло вдосконалення надання платних послуг відділами, зокрема вирішення виявлених у 2006 році проблем. Щомісяця аналізуються надходження позабюджетних коштів бібліотеки і кожного відділу зокрема, координується робота зі структурними підрозділами за цим напрямком, оформлюються необхідні документи, складаються договори, готуються матеріали, що інформують про зміни у наданні платних послуг.

Під час вивчення потреб користувачів виявлені нові перспективні платні послуги, що може надавати бібліотека. Це термінова подача літератури у загальному читальному залі, пошук інформації в Інтернеті та інш.

У ХДНБ ім. В.Г. Короленка термін подачі літератури в загальному читальному залі складає 1–2 год. Більшість користувачів (50,5%) визначили скорочення термінів подачі літератури послугою, за яку вони в змозі заплатити.

Інтернет стрімко ввійшов у наше життя. Користувачі все частіше звертаються до його ресурсів. Проте не всі мають доступ до мережі Інтернет та навички пошуку у ньому інформації. Більшість (45,7%) читачів вважають пошук інформації в Інтернеті перспективною послугою.

Незначна кількість (3,8%) респондентів назвали свої варіанти перспективних послуг, а саме: добір підручників з теми, абонемент відділу літератури іноземними мовами, продаж канцтоварів, замовлення літератури через мережу Інтернет.

Вивчалася також думка респондентів щодо оцінки платних послуг. Більшість (40,7%) респондентів вважають, що платні послуги допомагають скоротити термін їх виконання. Значно менше (26,1%) респондентів переконані, що платні послуги підвищують якість обслуговування. Під час надання платних послуг необхідно враховувати ці критерії.

У ході дослідження вивчався стан задоволення рекламою платних послуг беспосередньо у відділах, де вони надаються. Більшість респондентів (71,9%) задоволені або частково задоволені існуючою рекламою. Проте значна кількість респондентів (28,1%) вважають рекламу платних послуг недостатньою, що свідчить про необхідність більш інтенсивної роботи за цим напрямком. У кожному відділі є стенд, де представлена інформація про послуги, що надає відділ. Однак цього недостатньо. На нашу думку, можна використовувати інформаційні закладки, листівки, заставки на комп'ютері та інші засоби інформування користувачів про існуючи послуги.

Респондентам була надана можливість висловитися щодо проблем, з якими вони стикаються, користуючись платними послугами. Однією з таких проблем є тривале оформлення платних послуг. На жаль, працівники зобов'язані дотримуватися визначених фінансових процедур. Проте необхідно намагатися спростити цей процес.

В останньому питанні анкети респонденти повинні були висловити пропозиції стосовно надання платних послуг у бібліотеці. Значна кількість користувачів радили ширше рекламувати платні послуги. Читачі висунули такі пропозиції:

1. Скласти брошуру з переліком платних послуг та видавати її користувачам під час запису до бібліотеки.

2. Під час оформлення реєстраційних документів надавати повний список платних послуг.

3. Надавати більше інформації про платні послуги.

Таким чином в ході дослідження виявилося, що читачі бібліотеки активно користуються платними послугами. Найбільш популярні серед них такі: тиражування документів з БД та Інтернету, сканування текстів, користування комп'ютером.

Були визначені перспективні послуги, а саме: скорочення термінів подачі літератури у загальному читальному залі, пошук інформації в Інтернеті та ін.

Дослідження довело необхідність подальшого розвитку рекламування платних послуг, зокрема пошук найбільш діючих засобів реклами.

Повне задоволення запитів користувачів потребує глибокого вивчення їх інформаційних потреб та знання кон'юнктури ринку збуту. Перевага бібліотек в універсальності послуг та рівні диференційованого підходу до своїх читачів, що є головним результатом моніторингу платних послуг.

Н. М. Кучерова

НОТНЫЕ ИЗДАНИЯ ХГНБ им. В. Г. КОРОЛЕНКО И ИХ ОТОБРАЖЕНИЕ В СИСТЕМЕ КАТАЛОГОВ

Каталоги и картотеки нотных изданий являются одним из звеньев в системе справочно-библиографичного аппарата ХГНБ им. В.Г. Короленко.

В отделе обработки фондов и организации алфавитных каталогов ведутся такие каталоги и картотеки этого вида документов:

1. Генеральный алфавитный каталог (ГАК);
2. Читательский алфавитный каталог (ЧАК) и вспомогательный к нему алфавитный указатель заглавий вокальных и инструментальных произведений;
3. Алфавитная картотека авторов литературных текстов музыкальных произведений;
4. Алфавитная картотека нот, опубликованных в нотных сборниках и периодических изданиях;
5. Алфавитная картотека дореволюционных изданий;
6. Алфавитная картотека серий нотных изданий.

Краткая характеристика СБА.

Генеральный алфавитный каталог. По своему назначению – служебный. Ведется с 1938 г. Его объем – 97636 карточек. Хронологический охват с 1870 г. Отражает нотные издания на украинском, русском и европейских языках (нем., фр., англ., польск., итал.). Описания нотных изданий располагаются в едином русско-украинском алфавите. Каталог оснащен вспомогательными карточками (добавочными и ссылочными). Поиск в этом каталоге можно производить по авторскому признаку определенного композитора, уточнять отдельные сведения о музыкальном произведении (тональность произведения, номер сочинения, год издания, издательство и др. сведения), а также разыскивать сборники и произведения народного творчества, изданные под заглавием.

До 1980 года ГАК нотных изданий выполнял функции служебного и читательского каталогов, т.к. находился в общем читальном зале в отделе искусств. Он содержит также карточки аналитического описания из нотных сборников и периодических изданий. В связи с изменением функции каталога (для служебного пользования), возникла необходимость в дублировании карточек для ЧАК, что дало возможность читателям в полном объеме использовать его для поиска материала. Карточки аналитической росписи были изъяты из каталога и переведены в Читательскую алфавитную картотеку нот, опубликованных в нотных сборниках и периодических изданиях.

Читательский алфавитный каталог. По характеру ведения является постоянным. Ведется с 1980 г. Для того, чтобы каталог соответствовал наполнению карточного репертуара ГАК, проводилось тиражирование карточек для Читательского алфавитного каталога. Хронологический охват с 1890 г. Объем – около 50000 карточек. В каталоге БЗ располагаются в общем алфавите их начальных слов (фамилий авторов аранжировок, транскрипций, обработок, переложений, составителей, соавторов и др., а также заглавий произведений). Отражает нотные издания на украинском и русском языках в едином русско-украинском алфавите. Поиск производится аналогично ГАК нотных изданий, т.е. по авторскому признаку определенного композитора. В библиографическом описании можно найти отдельные сведения о музыкальном произведении (тональность произведения, номер сочинения, год издания, издательство и др. сведения), а также разыскивать сборники и произведения народного творчества, изданные под заглавием.

Каталог снабжен вспомогательными добавочными карточками (добавочные, ссылочные и справочные карточки).

Вспомогательным указателем к каталогу является **Алфавитный указатель заглавий вокальных и инструментальных произведений.**

Объем – около 40000 карточек. Хронологический охват с 1953 г. Выполняет функции читательского указателя. Поиск ведется в алфавите заглавий произведений, что дает возможность читателям найти произведения, не зная автора.

Примеры:

1. Из сборника с общим заглавием : Ищу тебя : «Всегда быть рядом не могут люди…» : для голоса в сопрожд. фп., баяна / Зацепин А.С. ; сл. А. Дербенева // Популярные песни. – М., 1991. – Вып. 4. – С.70–71.
2. Из сборника без общего заглавия : Журавли : «Мне кажется порою, что солдаты…» : для хора разных составов с сопровожд. фп. / Френкель Я.А. ; сл. Р. Гамзатова ; пер. с авар. Н. Гребнева ; перелож. И. Лицвенко // Фельцман О.Б. Никогда!… – М., 1972. – С. 20–40.
3. Из журналов : Ой ты рожь : «В поле за окном…» : для баяна с надпис. текстом / А. Долуханян ; сл. Ф. Пришельца // Молодеж. эстрада.– 2003. – № 7/8. – С. 5–7.

Для более полного раскрытия фонда нотных изданий специалисты ХГНБ создали картотеки для раскрытия содержания нотных сборников и из периодической печати, а также алфавитная картотека поэтов-песенников. Изучив читательские запросы, сотрудники библиотеки пришли к выводу о необходимости формирования картотеки дореволюционных изданий и картотеки серий.

Читательская алфавитная картотека нот, опубликованных в нотных сборниках и периодических изданиях. Ведется с 1985 г. Часть карточного репертуара была изъята из ГАК. Хронологический охват с 1953 г. Объем – 45000 карточек. Поиск ведется в алфавите авторов произведений. Аналитическое описание нотных сборников и периодических изданий дает оперативное отражение материала в картотеке. Раскрытие содержания сборников, в особенности разных авторов, помогает читателю в более полном объеме ознакомиться с материалом.

Примеры:

1. Из нотных сборников : Тухманов Д. Семейный альбом : «Ах, чего только не было…» : для голоса в сопровожд. фп. / Д. Тухманов ; сл. М. Танича // Давид Тухманов. Песни. – М.,1999. – С.26–30.

2. Из журналов : Тимошенко Л. Все мысли о тебе : сонет : «Впервые, став рабом…» : для голоса в сопровожд. фп. / Л. Тимошенко ; стихи А. Мицкевича // Молодеж. эстрада. – 1990. – № 1. – С. 71–72.

Алфавитная картотека авторов литературных текстов музыкальных произведений. По своему характеру – служебная. Ведется с 1960 г. Хронологический охват с 1936 г. Объем – 57000 карт. Картотека содержит добавочные карточки на авторов слов, авторов либретто и отдельные авторские сборники. Является вспомогательной картотекой и дает возможность читателю ознакомиться с многожанровыми произведениями, написанными разными композиторами на слова определенного поэта или автора либретто.

Картотека нотных изданий дореволюционного периода. Служебная. Начала создаваться с 1993 г., когда происходила сверка топографического каталога с нотным фондом и ГАК нотных изданий. Появилась необходимость выделить столь редкий фонд из общего фонда нотных изданий, прежде всего для научных работников (музыкантов, музыковедов, исследователей, библиографов).

Раскрытие фонда дореволюционных изданий дает возможность использовать его для научной библиографии по разным темам (Собрание произведений русских, украинских и зарубежных композиторов; собрание нотоиздателей, собрание духовной музыки; собрания серий) и многое др.

С началом формирования ЭК нотных изданий необходимость в ведении традиционных картотек отпала, они законсервированы.

С 2002 года, после внедрения программы «Ирбис», новые поступления нотных изданий мы начали вводить в БД «Электронный каталог». В феврале 2004 года было принято решение вводить дореволюционные издания, т.к. эти документы представляют собой уникальную коллекцию из собрания фонда ХГНБ.

БЗ на дореволюционные издания составляются de visu. Ретрокаталогизация этих документов – трудоемкий процесс, т.к. ранее не всегда было раскрыто содержание документов, отсутствовали описания конволютов, старое и сокращенное БО, не было предметных рубрик и индексов ББК.

БО формируется и составляется согласно новому ГОСТу 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Для БО нотных изданий в ГОСТе выделена новая область – специфическое описание, в которой отображаются такие данные: наличие партий, партитур, дирекционов; нумерация сочинений; является ли произведение аранжировкой; тональность; жанр. Описание элементов области специфического описания также отличается в БО нотных изданий от типичных документов (книг и др.) в режиме компьютерной обработки, которым соответствуют свои специфические коды и элементы.

Дореволюционные издания, которые имеются в фонде ХГНБ, охватывают период издания нотных текстов со второй половины 19 века, их фонд – более 6000 изданий. Но большая часть изданий переплетена в конволюты, а это значительно увеличивает количество изданий, но не единиц фонда, которые при старых условиях каталогизации оказались без библиографических записей. Сейчас на каждый аллигат составляется библиографическая запись.

Большая часть нотных изданий опубликована на иностранных языках: французском, немецком, итальянском, польском, английском. В переводе этих изданий большую помощь нам оказывает отдел иностранной литературы. Есть в фонде издания на русском и украинском языках, которые также представляют большой интерес для научных исследований. Это украинские издания Леона Идзиковского, Корейво, в которых отображены народные песни, колядки, щедривки, шумки, думки, песни на слова Т. Шевченка, произведения Н.В. Лысенко, В.И. Сокальского и др. композиторов, а также документы русских нотоиздателей (Беляева, Юргенсона, Гутхейля, Бесселя, Стелловского, Давингофа и др.).

Фонд нотных изданий дореволюционного периода уникален и универсален, многообразен по жанрам музыки. Он содержит произведения фольклора, вокальной музыки (песни, романсы), инструментальной музыки (симфонии, концерты, сюиты), вокально-симфонической музыки (оперы, балеты), детской музыки и учебные пособия. Обращает на себя внимание и типовой состав фонда – собрания сочинений, сборники, альбомы, тетради, листовой материал.

Дореволюционные нотные издания отображаются в ЭК на языке оригинала. В то же время в БД имеются технологические возможности для отображения данных на параллельных языках. При заполнении

таких элементов данные автоматически отображаются в поисковых словарях.

Аналогично отображаются и данные о самих авторах произведений. В поисковом словаре к авторам относят композиторов, авторов слов песни, аранжировщиков, авторов переложений, транскрипций, либреттистов, переводов, редакторов, составителей, подготовителей и др. В АФ «Индивидуальный автор» вносятся данные об авторе, его псевдонимах, других принятых формах его имени, отображается фамилия и имя автора на других языках (возможно неограниченное число языков). При этом все формы отображения данных об авторе автоматически вносятся в поисковые словари АФ «Индивидуальный автор». Это дает возможность пользователям быстрее найти произведения данного автора, при любом расхождении в написании его фамилии.

Поиск ведется также по заглавию. При вводе данных о заглавии в БД «Электронный каталог» можно использовать подполя, в которых отображаются другие формы заглавия: на параллельных языках; заглавие обложки или переплета, заглавие цикла, заглавие из содержания, заглавие серии. При этом есть и отдельный вид поиска – заглавие серии.

Для определенных групп нотных изданий возможен поиск по наименованию издающей организации. Если учесть, что в издании дореволюционных нотных изданий в качестве издающей организации выступал определенный издатель (либо его представительство в других городах), то возможно произвести поиск, набрав в поисковом ключе данные издателя (фамилию). Например: Беляев (Лейпциг) = Беляев (Петроград) = Беляев (СПб) = Беляев (М.) = Belaieff (Leipzig) и др.

В случае заинтересованности изданиями конкретного периода осуществляется поиск по году издания. Примечание: определения года издания по цензуре записываются так: 1904, ценз.

АБИС ИРБИС версия 2007.1 (32) и выше позволяет производить поиск в поле МУЗЫКАЛЬНОЕ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ. К этому виду поиска относятся жанр и вид композиции – песни, концерты, симфонии, марши и др.; инструменты/голоса. Заполнение этого поля дает возможность для более узкого поиска определенной тематики, особенно, если музыкальных произведений автора много, а необходимо определенное средство исполнения.

Для более полного отражения фонда нотных изданий нашим отделом было принято решение раскрывать содержание документа. В содержание заносятся такие данные: автор, заглавие, номер произведения

или наименования разделов. Автоматически авторы, заглавия содержания отображаются в общих поисковых ключах АВТОР, ЗАГЛАВИЕ.

В ходе работы по рекаталогизации нотных изданий фонд пересматривается de visu. Выделяем издания с автографами, экслибрисами, посвящениями.

Эта работа представляет большой интерес для научных исследований, а также способствует открытию и возвращению забытых имен. Часто встречаются произведения авторов, о которых нет данных в справочных изданиях.

Для уточнения данных об авторах и произведениях сотрудники сектора проводят обширную работу с различными справочными изданиями (музыкальной энциклопедией, музыкальными словарями и справочниками), используют Интернет (виртуальные словари, Википедию). Эта работа также необходима для правильного написания данных о наименованиях, т.к. некоторые дореволюционные издания оформлены различными сложными шрифтами, трудными для прочтения.

Дореволюционные документы, как правило, изданы на иностранных языках. Поэтому библиографическая запись в ЭК формируется на языке оригинала. Для облегчения поиска материала в параллельном заглавии даем перевод на украинский язык. Раскрываем содержания сборников вокальной и инструментальной музыки.

Работа по рекаталогизации нотных изданий продолжается и, возможно, откроет нам новые уникальные документы.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Н.П. Борисенко	- голов. бібліотекар ХДНБ
Л.В. Волошина	- голов. бібліотекар ХДНБ
Н.М. Кучерова	- зав. сектором ХДНБ
І.Я. Лосієвський	- д-р філол. наук, зав. відділом ХДНБ
В.М. Лупіцька	- зав. сектором прогнозування та інновацій ХОБД
Т.Б. Павленко	- зав. відділом інформаційних технологій та комп'ютерного забезпечення бібліотеки Харківського державного медичного університету
Л.М. Федотова	- зав. науково-методичним відділом Харківської ОУНБ
О.В. Филимонова	- бібліограф І кат. ХДНБ
В.І. Черкашина	- зав. сектором ХДНБ

ЗМІСТ

Наукове видання

Короленківські читання 2008

Матеріали регіональної
науково-практичної конференції
8 жовтня 2008 р.

Відповідальний за випуск
В.Д. Ракитянська,

засл. працівник культури України

Редактор Л.О. Каплун

Підписано до друку Формат паперу 60х14 1/16
3,0 друк. арк., 2,1 обл.-вид. арк. Папір для множ. апаратів.
Тираж пр. Замовлення №
Ксерокс ХДНБ ім. В.Г. Короленка, 61003, Харків-3, пров. Короленка, 18.